TOMISLAV PRPIĆ

HRVATSKI KNJIŽEVNI REGIONALIZAM

MALA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE
NOVA SERIJA - KOLO II. - SVEZAK 4.

TOMISLAV PRPIĆ

KNJIŽEVNI REGIONALIZAM U HRVATA

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D., ZAGREB

TOMISLAV PRPIĆ

KNJIŽEVNI REGIONALIZAM U HRVATA

ZAGREB 1936

IZDANJE MATICE HRVATSKE

I.

ODRAZI FELIBRIŽA U KNJIŽEVNOM REGIONALIZMU HRVATA

S jedne strane misao svjetske književnosti (Goetheova Weltliteratur), a s druge strane misao narodnosnog diferenciranja, štaviše diferenciranja pokrajinskog (couleur locale), dvije su dodirne krajnosti romantičkog razdoblja. To narodnosno diferenciranje našlo je u regionalizmu samo svoj prirodni nastavak, ili bolje, završetak u posljednjim konzekvencijama. Tijesno vezan uz zemlju, regionalizam će nositi sve bitne oznake romantike, kao čedo što krvlju nasljeđuje značajke roditelja. Život i vrijeme grade i razgrađuju, pa će i ovdje književne projekcije dati sliku šareniju, sliku kombinacija i varijacija, s mnogim sekundarnim elementima, kao što se i dijete razvija ne samo po diktatu krvi nego i po smjeru odgoja. Tako je romantični nacionalizam rodio misao književne decentralizacije, a romantični kult ličnosti ishodište je regionalističkom individualizmu i borbi protiv unitarističke jednolikosti. Kako individualistički zahtjev uključuje u sebi i historizam, bit će tradicionalizam, narodni i vjerski, ponajvažnija komponenta svakog regionalizma. Simbolizam i artizam bili bi prema tome samo akcidentalne, ili bar sporedne, popratne pojave, što potvrđuje i kronologija regionalističke književnosti.

U svojoj suštini regionalistička je već teza Taineova o rasi, momentu i sredini (Histoire de la littérature anglaise, 1863.), a njegove retke o sudbonosnosti uspostave centralističkih tendencija u Francuskoj. (Origines de la France contemporaine 1875.—1894.), kojima se može oprijeti samo »nabujala snaga obnovljenih pokrajina«, može da potpiše svaki regionalistički ideolog. Tako Maurice Barrès kao da ponavlja misao Taineovu tvrdeći, da je

»oštra centralizacija duševnog i materijalnog života, uništavajući osobitosti pokrajinske, pogubno djelovala na snagu francuskog naroda« (L'appel au soldat), te da je »probuđenje lokalne inicijative i tvorne snage odlučno po budućnost domovine« (Les Déracinées). Barrès traži »nijansu posebne duše«, a biografu Mistralovu čini se centralizacija »karikaturom narodnog jedinstva«.

Još davno prije nego što je nikao u Hrvatâ svijesni i programatski književni regionalizam okrepljujući se na francuskom izvoru, francuski su slobodari i borci za pokrajinsku književnost upirali poglede u Slavene dvojne monarhije krijepeći svoj duh svježim strujanjem i iz »ilirskih strana« — iz Hrvatske. Saint-René Taillandier, profesor romantistike na sveučilištu u Montpellieru, piše predgovor avinjonskom izdanju Roumanilleova zbornika »Li Prouvençalo« (1852). U tom predgovoru govori on riječi, koje će šezdeset godina kasnije značiti i književni program naših regionalista. Taj značajni kulturno-historijski odlomak važan je kao prvi glas francusko-hrvatskih kulturnih odnosa u regionalističkom smislu. Taillandier kaže: »Narodne se tradicije časte u cijeloj Evropi. Zemlja progovara. Mnoge se izblijeđele uspomene oživljuju, mnogi jezici, prividno mrtvi, iskrsavaju... Sinovlji osjećaj za prošlost, kult starih običaja i starog jezika traži mirno svoje pravo. Ono što su Česi u Češkoj, Slovaci u Madžarskoj, a Hrvati u ilirskim stranama pokušali na području akcije, Flamani su u Belgiji i Bretonci u Francuskoj poduzeli na području kulture, intelekta. Taj »ustanak« buknuo je posvuda u isto vrijeme, ali u različitom obliku«. Taillandier pritom ne skriva svojih punih simpatija za prava svake individualnosti na život, ma kako malena ona bila. Tek kasnije, kad je pokret francuskih meridionalaca prešao odviše u političku borbu, on se drži po strani ne mogući da ga slijedi do kraja. Ovdje on još daje potpunu apologiju regionalizma, protiv kojega je »uzaludan svaki prosvjed«. Osjećajući već tada, kakvi će se prigovori dići protiv toga regionalističkog gledanja u prošlost i vraćanja k starom, on se unaprijed protivi žrtvovanju svega što je vrijedno u životu, najsvetijih osjećaja i prava, za volju nekim revolucionarnim utopijama, koje će baciti čovjeka u vrtlog svjetskog

promiskuiteta. Regionalistička misao nije u protivštini s mišlju o općoj ljudskoj zajednici, s mišlju humaniteta. On i sam konstatira tendenciju naroda, da poruše pregrade, koje ih dijele, ali zajednica naroda bez svijesti o domovini bila bi zbrka i kaos. Tako se sastaju dvije težnje: stremljenje prema humanitetu i želja za povratkom k domaćem ognjištu. Iako su prividno suprotne, one se ne ukidaju, već se upotpunjuju i međusobno uvjetuju.

Danas te riječi, izrečene prije osamdeset godina, zvuče proročanski. Proročanstvo se izvršilo — dvije misli vitlaju, eto, Evropom i svijetom, a svaka govori o socijalnoj pravdi. I danas se postavljaju pitanja, na koja je morao da odgovara i Taillandier.

Pjesničku formulaciju najkonzekventnijeg regionalizma francuskog nalazimo u stihovima Felixa G r a s a, pjesnika prve generacije felibara:

Volim svoje sela više nego tvoje,
Volim svoj kraj više nego tvoj,
Volim Francusku više od svega.

U nas takvu ispovijed daje Ljubo Wiesner. U svom predgovoru postumnom izdanju Gabarićevih »Stihova i proze« citira on Mistralovu rečenicu: »Mala je domovina mnogo nad velikom«.

Razumije se, da su ta književna regionalističko-decentralistička nastojanja naišla na žestok otpor u krugovima službene francuske književnosti. Kako taj francuski meridionalni regionalizam nije ostao samo literarnim, kulturnim pokretom, već se prometnuo i u pokret politički, federalistički, razumljivo je donekle, da su na nj u Parizu gledali prijekim okom. Štaviše, od vremena do vremena provaljivali bi s te strane prigušeni izrazi negodovanja, pa čak i mržnje, pa je već prva generacija regionalista osjetila žalac prigovora i vječnog sumnjičenja zbog nepatriotskog separatizma. Prigovor taj, ma kako bio neopravdan, bar u vrijeme prvih felibara, koji ga ničim ne izazvaše, bolio je domoljubne meridionalce. Oni se, dakako, brane, s Mistralom na čelu. Ti prigovori postadoše osobito glasni poslije sedanske katastrofe, i Mistral zbog toga mnogo trpi. Njegova korespondencija iz toga vremena otkriva

nam tu moralnu muku provansalskoga prvaka. On sanja o nekoj evropskoj federaciji, o »evropskoj amfitrioniji«, gdje bi svi narodi sudjelovali prema svojoj važnosti — idealna zamisao, danas groteskna stvarnost u Ligi naroda. U pismu Edmondu Aboutu od 3. III. 1879[1]) ističe on svoju lojalnost prema »velikoj domovini«, a u pismu Fr. Sarcey-u od 19. VIII. 1888. poziva se na »prava čovjeka« iz francuske revolucije! Braneći seljaka, Mistral sa svojom seljačkom ideologijom proročanski predusreće napadajima socijalističkih patriota, koji će na stotu obljetnicu njegova rođenja udariti na njegovo djelo. On tu navaljuje na politikante-eksploatatore, na lažnu idealizaciju građanskih pisaca (pismo Sarceyu), bori se protiv sistematskog proletariziranja seljaka po gradovima. Gradovi se Mistralu čine »monstruoznim tvornicama« nalik na neman, koja pruža svoje krakove. (Pismo Emilu Guillauminu od 2. II. 1909). Notorno je, a to izbija iz cijelog provansalsko-regionalističkog opusa, a da i ne govorimo o decidiranim izjavama, da provansalski federalisti nisu nikada prestali osjećati francuski i da njihov lokalni patriotizam nikada nije isključivao patriotizma općega. Mistral diže svoj glas za Nicu, koja je »francuska, jer je provansalska«. Regionalisti služe na svoj način »slavi Francuske« po najboljem znanju i najboljim silama, uvjereni da čine najbolje. Pišući predgovor maloj antologiji prvih felibara, izriče Paul Mariéton to svoje vjerovanje ovim riječima: »Zar te dvije književnosti nisu dvostruka kruna Francuske, koja u to vrijeme jedina gotovo u cijeloj Evropi drži baklju duha!«[2])

Sentimentalno gledanje na taj problem ne traje međutim dugo. Dne 22. II. 1842. izlazi deklaracija regionalista za političku autonomiju francuskog juga protiv pariskog centralizma. Sam Émile Ripert prevario se smatrajući u predgovoru svoje knjige o provansalskoj renesansi (1917.) taj pokret likvidiranim nakon svjetskog rata. »Klijenti Rone« (Lyon, Vivarais, Dauphinée, Provence) u svom političkom federalističkom programu upiru prstom na geo-

[1]) Emile Ripert, La Correspondence de Mistral. Revue des deux Mondes« 1. IX. 1930. Paris.

[2]) Poètes provençaux contemporains, Angers, 1885.

grafsku kartu govoreći o konfiguraciji tla, o ekonomskim gravitacijama, jednako važnima kao i momenti etnički i veze duhovne. U članku »Esquisse d'une politique rhodanienne[3]) Félix Bertoux sasvim »pravaški« pledira za uspostavu »naših posebnih prava, vrela i zaloga života«.

Kraj takvog razvitka stvari, prirodno je planula strastvena i žučna polemika povodom proslave stote godišnjice Mistralova rođenja, a g. 1930, Pariška revija »Les Annales« slavi »keltskog pjesnika« i »veliku mistralsku nauku«. Ona zastupa prvotnu »čistu« tezu. Administrativno, ekonomski, praktički može se uzeti, da Francuska nije dvojezična zemlja, kaže tu André Chamson, ali ona je dvojezična u sublimnosti. Što je to sublimno, najsublimnije? To je, po riječima Jos. Péladana, ono djelo, koje će živjeti uvijek kao prosvjed protiv ubitačnog centralizma i izjednačivanja, protiv prezira duhovnih vrednota, protiv materijalizma i neznanja prošlosti.[4]) Pariška socijalistička revija »L'Europe« (broj 94 od 15. X. 1930.) zastupa drugi, protivni svijet. Predstavnik vlasti gleda na decentralistu kao na lovca za izgubljenom pozicijom. On trubi emfatički na okup. Neka zbiju svoje redove »pristaše socijalnog napretka, koji nemaju ništa zajedničko s tim natražnjačkim pothvatom, koji ide za obnovom prošlosti«. Njemu je felibriž gospodska doskočica, dekorativna pastirska idila s uskim horizontom, atrakcija za turiste, iz koje će se zasićena gospoda spasavati autom, putovanjima, kozmopolitskim društvom, vilama. Ostalima će ostati samo regioni, bijeda pod cimerom »lokalne boje«.

Historijat tih polemika pokazuje opću sliku uzajamnog nepovjerenja. I jedna i druga strana hoće da usreći seljaka, svaka na svoj način. Mistral hoće da ga otme raljama tvornice vežući ga uz sela i poljodjelstvo, a meridionalci-centralisti hoće da ga spasu od idealističkih tradicija i regiona, od mistralovaca i lirike, hoće da mu prošire horizont uvlačeći ga u materijalni, tvornički progres. Najveću opasnost vidi pravi socijalizam u porastu nacionalizma, a kamo li da se još stvaraju novi nacionalizmi. Priznajući doduše, da književnici-felibri nemaju takvih

[3]) La Revue fédéraliste, Lyon, mars 1921.

[4]) Le Correspondent, No 1629. od 10. VIII. 1930., Paris.

namjera, oni upozoravaju na opasnost, koja prijeti, jer kod njih jednoga dana mogu prevladati političari. Unitaristi tu govore na temelju iskustva: 22. II. 1892. objaviše felibri manifest o potpunoj političkoj autonomiji južnih pokrajina na federativnoj osnovi, po uzoru Sjedinjenih Država Sjeverne Amerike. Zbog takvih istupa jednog dijela felibara (Maurras, Joseph d'Arbaud, Comité des Revendications méridionales) prisiljeni su ostali regionalisti da se koriste svakom zgodom, da odbiju od sebe odium defetista. Najznatniji književni historik provansalskog i općeg meridionalnog regionalizma, Émile Ripert, profesor romanistike na sveučilištu u Aixu, zastupa Francusku na Mistralovoj proslavi u Rimu i tu izjavljuje: »Uostalom, nijedan inteligentni Talijan ne sumnja u francusko osjećanje Provansalaca, koji su četiri stoljeća prolijevali krv »per apara lour noum de Franco« — u obranu francuskog imena.«[5])

To različito istupanje u vremenskim razmacima razumljivo nam je, ako uzmemo u obzir, da taj pokret književnog regionalizma nije pokret politički, iako se pojedinci služe njime u političke svrhe, i samo se tako može razumjeti na oko paradoksna pojava, da pojedinci u njemu pripadaju različitim političkim taborima. Još je preteča felibriža, Rochegude, sudac Luju XVIII. u vrijeme strahovlade, u isto vrijeme skupljao i prepisivao djela starih trubadura, kojima se oduševljavaju jednako i Roumanille i Aubanel, a koje Ripert zove katoličkim malograđanima. Istina je i to, da je Roumanille bio vođom rojalističke reakcije u Vaucluse protiv republike 1848. Te je godine pukao i jaz između »crvenih« i »bijelih« felibara. Pjesnik druge generacije felibara Felix Gras republikanac je, »albigeïste«; u trećoj i četvrtoj generaciji felibara nalazimo mnogo njegovih sljedbenika. Marius Jouveau, Grasov vršnjak, vođa je »srednje skupine«, stojeći u sredini između konzervativnih i naprednih felibara.

Naš regionalizam pruža sličnu sliku. Iako u njemu nema toliko sektarstva, što je razumljivo zbog malih raz-

[5]) La publication du Comité italien — Comitato nazionale italiano per le onoranze centenarie a Federico Mistral. Roma, 1930.

mjera, vidimo tu i realiste-naprednjake i stekliše-starčevićance. Samo čisto umjetnički ciljevi toga našeg regionalizma mogli su da održe tu politički heterogenu zajednicu. Vilko Gabarić, praški đak, realist-masarykovac, naprednjak, surađuje u tom pokretu u sjeni starčevićanskog stekliša A. G. Matoša, a tradicionalist Ljubo Wiesner surađivao je prije pojave »Griča« i u naprednjačkom »Hrvatskom djaku«. Ivan N. Novak ulazi u »Grič« ravno iz »Književnog Juga«. Milana Vrbanića, naprednjaka privukla je k »Sutli«, prethodnici »Griča«, Matoševa umjetnička ličnost, iako se nacionalizam Vrbanićev »bitno razilazio od Matoševe nacionalističke misli« (Grič, 1917., prvi prilog almanahu, str. 26, »Literarne informacije dru Krnicu«). Prigovor s tjesnogrudnosti i političkog partikularizma nije mimoišao ni naših regionalaca, pa Ljubo Wiesner mora da deklarira: »Nikakav zagorski separatizam, ali i nikakav kampanilizam!«[6]) Krešimir Benić odbija napadaje, da bi misao kulturne decentralizacije bila reakcionarna, i poziva se na »rusku bijelu revoluciju«, koja je Ukrajincima donijela slobodu razvoja, »što je apsolutistički centralizam zatiraše«. Njemu je Mistralova ličnost paralela s ličnošću Tarasa Ševčenka, »s razlikom, da Mistral ne trebaše tamnovati dobar dio ljudskoga vijeka kao Ševčenko«.[7]) Doista, paralela je tu potpuna, s tom razlikom, da su u Slavena »život i literatura mnogo tjesnije povezani nego u njihovih zapadnih susjeda«.[8] Bratčiki iz Kirilo-Metodijevskog bratstva, osnovanog 1845. god., sa svojim vođom i osnivačem dopadoše ruske tamnice. Idealni slavenofili teško postradaše želeći slavenskog brata za brata u federaciji, a ne brata za gospodara u centralističkom apsolutizmu. Ljubo Wiesner, glavni ideolog »Griča«, »čuvajući hrvatske odlike«, nalazi »opravdanje regionalističkih teorema jednako u neoborivim zakonima biologije kao u Wilsonovim osnovama mira i djelovanju ruskih hu-

[6]) Predgovor »TončekuTomašu« Slavka Vőrősa, izdanje Humoristične Knjižice, Zagreb, 1918.

[7]) Grič, drugi prilog almanahu, Zagreb, 1917., str. 64.

[8]) Dr. Ivo Hergešić, Evropski romantizam, Zagreb, 1931, str. 17.

manitaraca.«[9]) To suosjećanje s ostalom potlačenom slavenskom braćom posebno je, hrvatsko slavenofilstvo naših regionalista, donekle analogno neolatinizmu felibara. Svoj panlatinizam manifestiraju felibri Petrarkinom proslavom u Avignonu g. 1874 i na sastanku Katalonaca, Talijana, Provansalaca i Rumunja u Montpellieru 1876. g., gdje Rumunj Alecsandri pjeva »himnu latinske rase«, a teoretičar felibriža Leon de Berluc-Pérussis pledira za »latinsku federaciju«. God. 1930. slavi Mistralovu stogodišnjicu i službena Italija. U prigodnom članku »Frederic Mistral et l'Italie« kaže Maurice Mignon ponosno, referirajući o rimskim svečanostima: »... Treba li Mistrala, prema nauci felibara, smatrati vođom naroda? Pjesnici latinskoga svijeta, od Petrarke do D'Annunzija, uvijek su imali tu ambiciju«.[10])

Regionalistička doktrina ima, uz nacionalno, i jako socijalno značenje u antiurbanističkom smislu. Katolik Mistral poživa se na »ljudska prava« iz Velike Revolucije, a drugom katoliku, Ljubi Wiesneru, blizi su ruski humanitarci. Wiesnerove »neminovnosti biološkog razvoja« istovjetne su s naukom Mistralovom o smislu života, koji je »u prirodi i u ljudskom djelu«. Nasilna nivelacija Mistralu je nasilje nad prirodom, a priroda se osvećuje. Primjer: propast rimskog imperija.[11]) U naše vrijeme Emile Ripert proučava »moderni socijalizam, »koji emancipacijom i kulturnim pridizanjem nižih društvenih klasa stvara preduvjete pučkoj literaturi«.[12]) Naša seljačka književnost rezultat je takvog socijalnog procesa kod nas. Taj spontani, elementarni i samobitni seljački kulturni pokret u biti je regionalističan izbacujući krilaticu o gradu kao »djelu vražjem«. Otac hrvatskog regionalističkog pokreta A. G. Matoš dao je oštru kritiku i sliku suvremene Hrvatske, u koju je bio trubadurski zaljubljen cijeloga svog života. U Zagrebu on osjeća i piše »tragediju inteligencije«, žrtve urbanizma: »jer mi smo u Parizu nesrećni, što

---

9) Grič, 1920, str. 55.

10) La Méditerranée, No 22, 1. XII. 1930., Marseille.

11) Mistralovo pismo dru Pannardu 12. IV. 1887.

12) Ivo Hergešić, Provansalska renesansa, Obzor 11. X. 1930.

nismo u Zagrebu, a u Zagrebu, što nismo u Parizu«.[13]) Pjevajući tužne himne Hrvatskoj i Griču, Matoš razotkriva u isto vrijeme našu društvenu i socijalnu bijedu, vrši vivisekciju na vlastitoj duši, da se opet vrati toj popljuvanoj Hrvatskoj, koja nam je »utjeha proti mnogim Hrvatima«. Pod okriljem regionalizma počeo je svoju književnu karijeru i A. B. Šimić, kojega njegov brat Stanislav stavlja uz Matoša među najmarkantnije moderne socijalne pisce u objavljenom fragmentu svoje najavljene studije »Aktivizam u svijetu i kod nas«.[14])

Iz glavnih idejnih komponenata regionalizma slijede daljnje logične konzekvencije: dijalekat i tematika. Regioni znače u prvom redu neki teren — odatle pejsaž s mrtvom i živom prirodom na njemu kao prvi i ponajčešći predmet književne obradbe. Kruna tog pejsaža, čovjek, njegova živa riječ, integralni je elemenat, gotovo sinonim regionalizma, a ta živa riječ jest upravo dijalekat, podignut na pijedestal književnog jezika, zapravo vraćen na svoje staro mjesto. Južnofrancuska narječja dala su Evropi najstariju umjetnu književnost, a naša stara literatura čakavska ima primat u našoj općoj književnosti. Kako je u cijelom meridionalnom književnom pokretu felibara dominantan upravo momenat dijalekta, načiniše felibri i glagol languedocer — govoriti južnim govorom (languedoc) pa čak i područje toga govora, zemlju, nazvaše Occitanie. Pjesnici francuskog juga, Thibaudetove »republike sunca«, svi su od reda, dosljedni svome programu, stvarali književna djela na materinjem jeziku. Rijetki su, kao Daudet, Aicard, Barrès i Maurras, pripadali tematikom regionima, a jezikom Parizu. Naši regionalisti u velikoj većini pripadaju drugome tipu. Oni propovijedaju, da bi »po našoj religiji bilo apoteozom ekspresionizma konzekventno provedenje dijalekata u poeziji, noveli i drami, u slikarstvu i kiparstvu, kao i u svim vrstama muzičke umjetnosti«.[15]) Ipak samo rijetki među njima, u užem, »gričkom« krugu propjevaše u svom dijalektu, a i to razmjerno rijetko i više slučajno (Galović,

---

13) Hrvatska Smotra, III, 1907., str. 188.

14) Hrvatska Revija, br. 9, 1932.

15) K. Benić, Vankin nacionalizam, Grič I, 1917., str. 21.

Matoš, Ujević). Sam Ljubo Wiesner, koji se boji, da bi »u borbi s književnim jezikom mogla iščeznuti i lijepa naša narječja, a s njima otići nešto toplo i čisto, jednostavna i čista poezija kuće i ognjišta,[16]) nije nikada napisao nijednoga retka u dijalektu, iako se osjeća, da i on i mnogi u tom krugu misle i osjećaju u dijalektu. Ponosni Provansalci, osnivači felibriža, traže i nalaze sebi ime u provansalskoj jezičnoj starini. U staroj molitvi sv. Anselma nalazi Mistral »sedam filibara zakona«. Taj mu se naziv felibre učinio dosta elastičnim, da njime okrsti cijeli pokret u historijskom cenakulu sedmorice osnivača godine 1854. Sedam pjesnika (Joseph Roumanille, Frederic Mistral, Théodore Aubanel, Anselme Mathieu, Alphonse Tavan, Paul, Giéra i Jean Brunet) prvi su apostoli felibriža. Za taj naziv kaže sam Mistral, da ga jedni izvode od felibris (»le mot bas-latin«), koja bi značila »dojenče«; drugi drže, da dolazi od grčke riječi filebraios, filabros, »prijatelj hebrejskog« ili »prijatelj lijepoga«. Postoje i druge hipotetičke etimologije: irska, germanska itd. Ripert kaže, da je A. Jeannoy našao, čini se, pravo značenje te riječi dovodeći je u vezu sa španjolskom riječi feligrès, što znači »župljanin, pripadnik nekog kraja«. Budući da ta riječ dolazi od latinskog filius ecclesiae, mogla je u srednjem vijeku značiti »vjernik, svećenik«, jer još i danas u katalonskom jeziku znači »dijete s kora«. Prvi felibri nađoše se u sretnom položaju: naučna osnovica bijaše već tu u lingvističkim i historijskim djelima Lacurne de Saint-Palay-a, abbé Millota, Acharda, Guinguené-a, Sismondi-a, Rochegude-a, Raynouarda i dr. Zato je već Mistral, glava provansalske renesanse, mogao da stvori, oslanjajući se osobito na francusko-provansalski rječnik dra. S.-J. Honnorata, monumentalan rječnik francusko-provansalski — (Lou Tresor dou Felibrige), koji obuhvata sve južnofrancuske dijalekte (langue d'oc), a Jean Brunet studiju o provansalskom životu i običajima u poslovicama i uzrečicama. Druga generacija felibara nastavlja taj rad. Jean Monné izdaje rječnik srokova (»Lou Jardin di rimo) s traktatom o provansalskoj prozodiji, te studiju o glagolima (Li Verbe prouvençau). Istim se po-

[16]) Predgovor Vörösovu »Tončeku Tomašu«.

slom bavi i Raoul Gineste (Adolphe Clovia Augier) pišući »ključ provansalske rime« (La Clau di Rimo Prouvençalo) uz traktat o poredbenoj prozodiji provansalsko-francuskoj. Ne sustaju ni kasnije generacije. Marius Jouveau izdaje g. 1909. u Marselju »Elemente provansalske gramatike« (Éléments de la grammaire provençale), a Bruno Durand u Aixu god. 1924. »Provansalsku gramatiku« (Grammaire provençale), primajući inicijativu za svoj posao od predstavnika službene nauke, Paul Mayera, Camille Julliana i Gastona Parisa. Naši »Gričani« ne bijahu tako sretni. Oni započinju svoj pionirski posao bez naučnih predradnji, bez ijednog fundamentalnog dijalektološkog djela, prepušteni intuiciji, bez moralne potpore naučnih autoriteta. Prednost njihova u tim nastojanjima bijaše ipak u tome, što za naše dijalekte i nije trebalo nikakvih rekonstrukcija ni uskrisivanja. Zato i nije bilo tako fatalno, što u tom pokretu nije bilo gramatičara. Naši su »Gričani« estetičari, pa čak i »antigramatičari«. Kult žive riječi kod njih je vrlo jak, onamo od Matoša, koji je »perlu novoga slova tražio na ulici, u potoku, ali ju je otkrivao i u šarenilu dijalekata«.[17]) Ljubo Wiesner opravdava svoje »antigramatičko« stajalište riječima Rémy de Gourmonta: »Ne koristi gojiti narječja, ona su neuništiva«. Pa kao što su provansalski regionalisti različito gledali na problem dijelekata, tako ni naši regionalisti nisu jednodušni u tom pitanju. Sam Mistral htio je da govor arleški podigne na dostojanstvo književnog jezika cijele »republike sunca«, jer taj jezik pretstavlja »dragocjene ostatke divnoga jezika, koji je u srednjem vijeku dao znak za probuđenje duhova«.[18]) Taj jezik treba dakle obnoviti, da progovore oni, »koji sada samo natucaju i kvare ga«. Ta je teza kod felibara pobijedila, pa se Louis Roumieux, veseljak, smijač i pjevač prve generacije felibara, pristaša lokalnoga govora, kasnije miri s tom jezičnom reformom. S druge strane Maurice Faure, pjesnik druge generacije felibara, ministar pro-

[17]) A. Ujević, U spomen A. G. Matoša, Savremenik, 1924., str. 239.

[18]) Armand Praviel, Mistral et le félibrige, Le Correspondent No 1629 od 10. VIII. 1930., Paris.

svjete i lijepih umjetnosti, namjenjuje dijalektima provincija druge zadaće, oni imadu drugu funkciju: njima treba da se obogati francuski jezik. Mistralsku autonomnu tezu zastupao bi prema tome kod nas, naravno, samo u teoriji, Krešimir Benić, a Faure-ovu Ljubo Wiesner, koji sluti, da će »književni naš jezik i postati cijepljeni jedan dijalekt, te će ovo splinjavanje dijalekata oploditi naš jezik i razviti ga izvjesno do neslućena bogatstva«. Time on, naravno, ne zabacuje prava dijalekata na život, »ako nikako drukčije, bar kao kuriozitet«.[19]) Međutim je već Mistralov rječnik pokazao, kolika provalija dijeli govor Mistralov od ostalih meridionalnih dijalekata i od samog pučkog govora u Arlesu i Maillane, tako da Mistralova djela ne će razumjeti neobrazovan čovjek iz toga kraja, ili tek trećinu, kaže Praviel na gore citiranom mjestu. Tu smo mi ipak sretniji. Kao što je i naš književni jezik živ, a nije jezikoslovna apstrakcija, tako su živi i naši dijalekti i razumljivi i obrazovanu i neobrazovanu čovjeku. Posebna je sreća za nas i to, što je naš »felibriž« došao pola stoljeća kasnije nego provansalski, kad je jezična borba već odavna bila završena, pa tako nije došlo do zbrke pojmova. Tako je dijalektima unaprijed određeno posebno mjesto kraj književnoga jezika. Osnove Križanićeve i Kurelčeve bile bi dovele do stvaranja šarene jezične apstrakcije, mješavine živog narodnog govora i mrtvih oblika, da se našla jaka književna skupina, koja bi uz njih bila pristala. Imali bismo onda da izdržimo ponovnu veliku borbu, kako su je izdržali Srbi sa svojim crkvenoslovjenskim jezikom. Tu nam je borbu uštedio najprije Gaj sa svojom reformom, a onda Jagić s drugovima u relativno kratkom vremenu. Veličina izvršena posla iskače kad zagledamo samo u neposrednu prošlost, u naše 18. stoljeće s našim pokrajinskim književnostima, dok Provansalac treba da se vraća u srednji vijek, da evocira sebi trubadurske emocije zlatnog vijeka provansalske književnosti. Provasalskim felibrima dovikivahu često, da nemaju publike, da im nijedno djelo nije značilo knjižarskog uspjeha, da pisati južnim narječjem

---

[19]) Predgovor »Tončeku Tomašu«.

znači umrijeti od gladi, da provansalski seljak ne razumije ni mrve u cijelome Mistralu. Felibri se brane prilično spretno: zar je seljaku u Touraine ili Champagne razumljiv možda Ronsard, Racine, Chateaubrind ili France, a da se i ne spomenu Mallarmé ili Valéry?« Kad bi vaš prigovor bio pravedan, trebalo bi da pisci pišu argotom...« Ako je dakle tolika životna snaga dijalekata južne Francuske, nije manja životna snaga ni naših regiona, naših dijalekata. Životnu snagu našeg književnog regionalizma zasvjedočio je knjižarski uspjeh Domjanićevih kajkavskih knjiga i među nekajkavcima, a naslućivanja »Gričana« ostvarila su se u novokajkavskoj i novočakavskoj književnoj produkciji naših dana. Do Mistrala vladalo je kod Francuza mišljenje, da je južno narječje prikladno samo za »galéjades«, za sirovu šalu. Jednako se i u nas do pojave Domjanića smatralo, da je kajkavski govor prikladan samo za razonodu u veselom društvu, za oporo veselje, da se polući komički efekt. Trebao je da dođe još i Galović, pa da se publici otkrije, kako je taj govor fini instrumenat za najsuptilniju liriku, ako je vezan za svoj kraj kao njegov izražaj. S pravom kaže zato A. Bever u predgovoru antologije »Poètes du Terroir« (1919.): »Poezija u dijalektu poljski je cvijet, koji se ne uzgaja u stakleniku«. — Jednako sudi i Ljubo Wiesner u predgovoru »Tončeku Tomašu« uspoređujući štokavsku literaturu s velikim, oplemenjenim cvijetnjakom s kalamljenim ružama, a literaturu u dijalektu s baščom divljih, čednih ruža, nekalamljenih, koje će uginuti, ako ih presadimo. U Francuskoj je proces stvaranja općeg književnog jezika završen prije tri stoljeća, u nas prije ravnih stotinu godina, i nema više pogibelji recidive. Nema dakle razloga, da se nasilno ugušuju dijalekti. Ima još jedan razlog, koji opravdava književnu afirmaciju naših današnjih dijalekata, a to je — vrijeme. Vrijeme je najveći i najjači nivelator, i nema sumnje, da će dijalekti u nekoj daljoj budućnosti iščeznuti. To donosi sa sobom sve brži tempo života. Naše jučer fiksirano je u dijalektima, pa treba da se fiksiraju i vrednote današnjice, kojih ima i unutar dijalekata, i da se predaju budućim pokoljenjima kao dokumenat vremena. Ne pi-

šemo više ni grčkih tragedija, ni latinskih ludusa, ali ih svi smatramo općim umjetničkim i kulturnim dobrom.

Mnogima je Mistral sinonim felibriža, Mistralova ličnost i Mistralovo djelo uključuju u sebi sve te značajke. Mistral je »rusoovac« (rousseauiste), sin zemlje (terroir). Vezan uz tu zemlju, on je pjesnik pejsaža kao umjetnik i patriota-federalista kao političar. Naš Matoš ponosi se sa svojim steklištvom i ne srdi se, što ga Skerlić zove »kajkavskom dušicom«. Uporedo s tim idealističkim patriotizmom ide i sklonost k historizmu kod svih regionalista. Mistralova djela hvalospjevi su provansalskoj prošlosti, a Matoš, demokrata i bohem, pjeva pod Loborom himnu hrvatskoj feudalnoj prošlosti jednako kao i žrtvi seljačkoga kralja. (Da nisam Matoš, htio bih biti Drašković). Tradicija je regionalistima kult, stvaranje toga kulta njima je potreba, iz tradicije crpu oni svoju snagu. Felibri obnavljaju čak i stare književne oblike. Tradicionalist Mistral piše »Pjesmu pređa« (La Cansoun dis avi). I Matoš govori o kultu historijskih vrijednosti, deklamira o tradiciji, gdje je »grdan pređački kapital, u atavizmima deponovana energija«. Barrèsovu misao, da smo organski nastavak svojih pokojnika, nalazimo i u Matošovoj izreci — »kult mrtvih jest kult života«.[20]) To nostalgično gledanje u prošlost u svojoj je suštini statično, ali je istodobno i duboko ljudsko, puno faustovske čežnje: fiksirati čas, koji prolazi. Cijeli felibristički opus nosi na sebi pečat te grozničave težnje, da se zaustavi tok vremena, da se čovjek odmori od ludoga tempa materijalnog napretka i mehaničkog komfora u vijeku strojeva. Ako hoćemo, možemo to nastojanje nazvati i bježanjem od života realnog u svijet imaginarni, bježanjem od životne borbe, a možemo ga nazvati s Van Beverom i »higijenom umjetnosti«. Ta je težnja elementarno probijala u književnoj povijesti uvijek onda, kad je atmosfera postala preteška, prezasićena. Felibriž se pojavio najprije u naletu kao reakcija na racionalizam i naturalizam polovicom prošloga stoljeća. Smalaksavši ubrzo nakon prvog procvata, on se ponovno intenzivno javlja pod

[20]) Živi i mrtvi, Pečalba, str, 174.

kraj toga stoljeća kao reakcija protiv »ibsenovskih magla« i sjeveronjemačkog simbolizma. Namjesto teške i sive teorije, mračne i tražene problematike i patološkog dekadentizma (fin de siècle) obnovljeni felibriž traži zdravlje, vedrinu, srce i radost života. Felibrima je život bio lijep! Jednako se i naš regionalizam javio kao izlaz iz lapurlartizma naše moderne i racionalističkih tendencija naših naprednjaka. Značajno je, da je taj naš regionalizam bio najglasniji baš za najtežih i najmračnijih godina svjetskoga rata. Idilička pastirska frula htjela je da zagluši grmljavinu topova i eksploziju mina. Čovjek je opet bježao od mraka i smrtne borbe u svijetlo i život, u drugi svijet, makar i fiktivan. Usred blatne, krvave i bijedne stvarnosti stvara se kult ljepote. U vrijeme najteže sumnje u čovjeka, koji kolje svoga bližnjega, u vrijeme pada svih vrednota javlja se — vjera. Ljepota, vjera treba da digne čovjeka, koji pada. »Služeći jedinom interesu Ljepote i Ideala, ne će (Grič) služiti nikakvim svojim interesima. Pisat će apologiju Ljepote«.[21]) Doista, svjetski je rat ostavio male tragove u produkciji književnika ratnoga vremena, i trebala je tek neka vremenska distanca, dok se počela javljati naša »ratna literatura«. Kao da je imao pravo i tu Matoš kad je ustvrdio, da je »duh hrvatski par excellence i od rođenja estetičan«.[22]) Ta je ljepota, što je naši regionalisti pišu s velikim početnim slovom, bila ljepota tuge i kontemplacije, ljepota mrtvog cvijeta, crnih ruža; melankolična psiha hrvatska nije mogla drukčije da reagira u momentu na silinu događaja, preteških za narod u žrvnju tuđih interesa. »Hoćemo u konkretnom prije svega kult Ljepote, u kojem je uključen i naš kult Etičnoga. Vječan je i beskonačan — čini se — samo triumf Ljepote!« — zaključuje Karlo Häusler svoj programatski »Prolog«.[23]) To hrvatsko tipično traženje etičnosti u viru nemoralnog zbivanja, ta vjekovna žeđa za pravdom svijeta u Hrvata nužno je dovodila do traženja

[21]) Potrebita motivacija, Grič, 1917., prva knjiga Al-

[22]) Književnost i književnici, Naši ljudi i krajevi, str. 342.

[23]) Grič I, 1917.

više pravde pod vidom vječnosti, do pojačanja religijskog čuvstva. Katolicizam je prožeo naš religionizam u velikoj mjeri. Provansalski regionalizam nije obilježio »Crveni« Remy Marcellin, liberalni republikanac, ni slobodni zidar Jean Brunet, već mu je obilježje dao Mistral, uvjereni katolik. Nije to neki neodređeni deizam — veli Ripert — nego precizna vjera u Krista i nauku Crkve. Kruna tog katoličanstva je misticizam, kojemu Mistral daje lično obilježje.[24]) Za usluge, što ih je učinio katoličkoj crkvi s perom u ruci, Mistral dobiva papinski orden, a Joseph Roumanille diči se naslovom papinskog štampara. Naš regionalizam, iako daleko od klerikalizma, katkada upravo u antiklerikalnim daljinama, nije ipak samo dekorativno katolički. Među našim regionalistima ima katolika različitih kategorija, počevši od praktičnog katolika Domjanića do Matoša, vjerski indiferentnog »posljednjeg individualističkog liberala«. Srednju liniju »Gričana« najtočnije određuje Karlo Häusler u ime redakcije »Griča«: »Spomenuvši u prilogu ‚Griča' taj roman (Quo vadis?) ne bijaše nikome ni na kraj pameti dirnuti u vjerska pitanja niti se htjelo lomiti koplje za katolicizam. Rečeno je samo, da u ozbiljnosti časa i kraj pitanja opstanka našega naroda nema mjesta drugoj vjeri no što je vjera toga neprolaznog romana, vjera u pobjedu duha.«[25]) Ljubo Wiesner, nekadanji ministrant u zagrebačkoj crkvi sv. Vinka, tone i u svojoj lirici dragovoljno u mistiku samostanskih koridora, a A. B. Šimić, franjevački pitomac sa Širokog Brijega, došao je u »Grič« iz »Hrvatske Prosvjete«, gdje je štampao ponajbolji od svojih prvih radova, pjesmu »Rosa mystica«. I upravo u toj živoj i pozitivnoj vjeri Mistralovoj leži i njegova ambicija, da njegov pokret ne služi samo književnoj razonodi, zbog nje on i hoće da bude vođom i učiteljem, da iz svog sitnog regiona obuhvati stihom svijet i čovječanstvo. Katolicizam papinske, avinjonske Provanse ucijepio je felibrižu i kult kućnog ognjišta kao prvotne jedinice u individualističkom dru-

[24]) Isp. Revue de Deux Mondes, 1. IX. 1930. (La Correspondence de Mistral).

[25]) Grič, 1917., drugi prilog almanahu, str. 71.

štvu. Za toplinom rodnoga doma čezne i Matoš cijeloga svoga života i umire žaleći, što mu nije bilo dano, da savije brčano gnijezdo i da dočeka potomke. Individualitet porodice, individualitet ličnosti, individualitet kraja, zemlje, po regionalističkom je vjerovanju osnovom svakom slobodnom razvoju cjeline. Sreća male domovine znači i sreću velike domovine. Taj kult individualizma našao je u felibrižu i svoju vanjsku manifestaciju u ličnom kultu. Felibri stvaraju književne organizacije na federativnoj bazi i hijerarhiju u njima. Prema statutima od g. 1878. cijeli se felibriž dijeli na četiri područja (Provance, Languedoc, Aquitaine, Limousin). Mistral je Vrhovni poglavar (archicapoulié) cijelog felibriža. Felibriž ima i svoga »kancelara« i »podkancelara. Tu se priređuju književni turniri, dijele se »akademske palme«, »krune«, »diplome« i zlatne kolajne. Producira se tvorničkom brzinom (sjetimo se sovjetskih književničkih brigada!) sve više na štetu umjetničke kvalitete, sve više prevladava nadmetanje i shematičnost, tako da je naskoro cijeli pokret gotovo zaglavio u apsurdu. S pravom konstatira Gaston Paris, da nije nipošto zadaća modernog pjesnika obnavljati poeziju drevnih trubadura, koje pravo i ne poznaje i ne može poznavati. To se znanje ne može improvizirati: zato su potrebne dugotrajne studije i stručna naobrazba. No čemu žaliti za trubadurskom poezijom, koja je svojim aristokratskim konvencijama povezana s vremenom, u kojem je nastala, a današnje je doba nešto tuđe i neshvatljivo. Ta poezija ne može oploditi moderno pjesništvo, imitirajući trubadure stvaramo puke parodije.[26]) To vrijedi, naravno, za pisce trećega reda, koji zaboraviše, da je svrha njihova pisanja, da donose život, a ne da se zanose mrtvim slovom modnih nebuloznih tema, u koje nisu proniknuli. Karikaturu takvog kaćiperskog felibra daje Alphonse Michel, ističući, kako svaki pravi felibar umije pisati i — piti. Da se takav tip felibra pojavio već vrlo rano, svjedoči već ogorčenje Roumanille-ovo, koji ga naziva insektom! Hrvatski regionalizam nije nikada dospio da se tako izrodi. Među

[26]) Isp. G. Paris, Penseurs et poètes, str. 128.

našim regionalistima nema prigodničara, deklamatora i nazdravičara. Vremena Harambašića već su daleko odmakla u vrijeme, kad se javlja taj naš prvi svijesni programatski regionalizam, i takav bi tip književnika bio nemoguć i smiješan anahronizam. Osim toga, naš građanski regionalizam nikada nije bio pokretom masa, već je bio pokretom strogo intelektualnih pojedinaca. On je posve samorodan, i ne može se govoriti o nekom izravnom utjecaju provansalskog pokreta felibara. Može se govoriti samo o sporadičkim odrazima, o ideološkim srodnostima.

II.

REGIONALISTIČKI POKRET U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Kad bismo htjeli da počnemo sasvim ispočetka govoriti o refleksima provansalske književnosti u našoj, morali bismo početi s dubrovačkim trubadurima, odnosno s petrarkistima 15. i 16. stoljeća. Ta se naša književnost, jednako aristokratska, razvila u nas pod utjecajem talijanskih posrednika, i u njoj nema ništa ili vrlo malo samorodna. Međutim, ta bi razmatranja prekoračila okvir ove rasprave, to više, što današnji naš književni regionalistički pokret nema s time nikakve uzročne veze, ni toliko koliko je imao pokret ilirski. Naš regionalistički pokret ima svoju genezu i svoj historijat, a ide sav u naše stoljeće.

Otkad je početkom našega stoljeća planula ogorčena borba između Starih i Mladih, ne prestaju ideološka previranja, literarne secesije i pregrupiranja, te cijeli naš literarni život pruža kaleidoskopski šarenu sliku. Još prije nego što je osnovano novo društvo, Ante Radić javlja se u »Obzoru« od 13. XI. 1897. člankom »Hrv. Književno društvo« i kaže: »Društvo se ne bi imalo ograničiti strogo na književničke, već bi se imalo protegnuti na što veći dio inteligencije uopće. A da je našoj inteligenciji potrebno poslije toliko godina opet središte, o tom valjda ne sumnja nitko... Hoće li inteligencija, da joj idealno nastojanje bude uspješno, ne smije da bude samoživa; samoživci ne poznaju ideala, jer samo ideali ujedinjuju ljude.« Međutim se već na prvim pripremnim sastancima za osnutak novoga društva Ante Radić vrlo nevoljko osjećao među »književnicima od tri retka«, među pomodnim artistima »bez domovine« sa stranim književničkim

i umjetničkim parolama (»secesionisti, dekadenti, bezidejni senzualisti«). Stoga se ponovno javlja u »Obzoru« od 25. IX. 1897. s člankom »Dva društva«, u kojem se ograđuje protiv tuđinstva i »kulturtregera«. Ideologu hrvatske narodne (seljačke) autohtone kulture »... ta je »kultura« (kultura »mladih«) tako u opreci s našim narodnim bićem, da je dosta k njoj samo pridahnuti, pa će ti svoj narod i njegov život omrznuti. Omrznut će ti narodni govor, narodna nošnja, narodni običaj. Volit ćeš, kako rekosmo, biti svačija metla — samo da te ne pribroje k narodu, iz kojega si nikao. Omrznut će ti domaći rad u znoju lica, a težit ćeš za pisarstvom, španstvom, za svačim, samo ne za radom, u kojem si se rodio, za koji su te odgajali. To je plod toga pridaha kulture«. Književni list »mladih« »Život« označuje A. Radić kao smrt narodnog preporoda (1899.), a »Mladost« je nastala zato, što »Vienac« nije htio da štampa »njihovih produkata bez ideje i ideala«. Ipak se u tom komešanju, ukrštavaju linija i stavova, često se sitnim, nevažnim i sekundarnim razlikama, razabiru dvije glavne fronte, klerikalna i liberalna, s varijacijama: pravaštvo — jugoslavenstvo, nacionalizam — kozmopolitizam, tendencija — artizam, filozofski i politički realizam — idealistički tradicionalizam, sve do posljednjih formulacija u marksizmu i antimarksizmu. Ipak je u svim tim literarnim pravcima jako naglašen umjetnički momenat, počevši od simbolizma, secesije i larpurlatističkog impresionizma do ekspresionizma i »nove stvarnosti«. »Stari« u Matici Hrvatskoj s Arnoldom, Radićem i Klaićem na čelu, predstavljaju prošlo stoljeće. Oni su »konzervativni«, »klerikalni«, »akademski hladni« i hermetički zatvoreni u najjačoj, pa i jedinoj književnoj organizaciji. »Mladi« s Trnskim, Andrićem, Tucićem, Markovićem, Šilovićem, Dežmanom, Livadićem, Nikolićem, ne mogu da prodru u tu čvrstu kulu, i čine prvi exodus osnivajući Društvo Hrvatskih Književnika, kojem su prvi odbornici.

Noseći se reformatorskim, liberalno obojenim stremljenjima, »mladi« naglašuju artistički momenat. Uhvativši čvršće korijenje i zasjenivši prvim elanom Matičare, oni brzo počinju smatrati svoju »revoluciju« završenom i odlaze na odmor u larpurlatizam Livadićeve »goleme sposobnosti uživanja«. Postaju sve bljeđima, stare i izazivaju opoziciju novih »mladih«. Tako već konac prvoga decenija znači konačnu likvidaciju Moderne. Borba se nastavlja kraj neriješenih problema, samo se mijenjaju akteri. Prelazno razdoblje od 1903.—1906. g. obilježeno je zastojem, ako ne u literarnom, a ono u knjižarskom smislu. (Jedini književni list jest splitski »Lovor«). God. 1906. počinju »Mladi« izdavati »Savremenik«, najprije kao ljetopis, da ga godinu dana kasnije pretvore u mjesečnik, koji će odmah postati glavnom govornicom i ogledalom ideja i problema vremena. Nekako u isto vrijeme počinje izlaziti i naprednjačko Marjanovićevo »Zvono« i novostarčevićanska »Hrvatska Smotra«. Ta je borba zahvatila i đačke redove. Jedan za drugim niču đački listovi, svi od reda kratka vijeka: stekliška »Mlada Hrvatska« (urednik Galović) i naprednjački »Hrvatski đak« (g. 1907.-8.), što ga izdaje skupina oko Jurislava Janušića. Anton Novačan i Karlo Häusler uređuju »Sutlu«, »časopis za lijepu prozu, pjesmu i essay. (Häusler se upravo bio vratio iz Njemačke). »Sutla« nije imala izrazitog političko-socijalnog programa, ali se u njoj prvi put sastadoše književnici, koji će kasnije u »Griču« zastupati regionalističku ideologiju (Matoš, Wiesner). God. 1910. javlja se »Grabancijaš«, a god. 1911. »Stekliš«. »Karlovačko svijetlo« iznijelo je A. Milčinovića, a »Nova Nada« naše »Nordijce« — Cihlara, Jelovšeka i Dürra. U »Mladoj Hrvatskoj« dolazi ubrzo do rascjepa, te dolazi do secesije s Budakom na čelu, kad Krešo Kovačić pokreće spomenuti list »Grabancijaš«, u kojemu sarađuje i Nikola Polić. Ljubo Wiesner prilazi »Mladoj Hrvatskoj« nakon suradnje u »Hrvatskom đaku«, gdje se javljaju i Nikola Polić, Stjepan Parmačević, Ivan V. Novak i V. Gabarić. Do secesije dolazi i u Frankovu »Hrvatskom Pravu« i g. 1909. prilazi Matoš milinovačkoj »Hrvatskoj Slobodi«, gdje se javljaju i Wiesner, Ujević i Zvonko Milković. Zbog sukoba s banom Rauchom dolazi do emigracije studenata u Prag, odakle će se godinu dana kasnije vratiti naši masarikovci-realisti. U Zagreb dolaze Ivo Andrić, M. Mitrinović i Vladimir Čerina, koji neposredno prije rata pokreće svoj jugoslavenski nacionalno-revolucionarni »Vihor« i upoznaje Zagreb s Marinettijevim futurizmom. Većinu tih mladih talenata nalazimo zajedno u antologiji »Mlada hrvatska lirika« (izd. D.

H. K. g. 1914.), a sva ta seljenja opravdavaju Lunačekovu tvrdnju, da »protivštine nisu bile toliko u idejama, u mislima, koliko u osjećajima.«[27])

»Mladi« nastupiše bučno pod zastavom artizma kao »jezgre hrvatske Moderne«. Branimir Livadić, teoretik Moderne, formulira taj stav u uvodnoj riječi prvog broja mjesečnika »Savremenik«: »U umjetničkom pogledu služit će »Savremenik« bezuvjetno samo onim književnim strujama, kojim je najpreči cilj tijesni dodir sa životom. To radije osim strujama, koje taj dodir ostvaruju bez posredovanja za umjetnost irelevantnih sredstava, t. j. mi ćemo se i nadalje služiti u umjetnosti potpunom slobodom bez spona vjerskih, »patriotskih«, didaktičnih i svih drugih, koje po svojim posebnim formulacijama i zakonima unose u umjetnost njoj protivne i škodljive elemente.« Stjepko Ilijić razvija »Nekoje misli o našem novijem književnom pokretu« i pita, je li opravdan, poguban ili koristan procvatu našega intelektualnog života, je li reakcija nužna, ima li mladi naraštaj još toliku snagu? On odmah izriče svoju sumnju, ali vidi, da postoji pripremanje, a život je borba. Vladimir Lunaček nalazi, da je »čitav antagonizam između Matice Hrvatske i D. H. K., čitavi boj između klerikalnih i naprednih tendencija tek na jednoj bazi izgrađen, na artističkoj«.[28])

I Matoš je u prvom redu artista, službenik kulta forme, koji je »u međusobnim odnosima suglasnika i samoglasnika, u redu zvukova i u susjedstvu imenica gledao duboku tajnu ljepote i smisao stvari«. On je »umjetnik očaran riječima i larpurlartista, koji se pača u politiku«.[29])

Od artista »Savremenikovih« dijeli ga, osim političke orijentacije, njegova francuska škola. On odlazi u domovinu s Baudelaire-om i Verlaine-om u ruci, pa su mu antipatični bahrovci u D. H. K., koji svoju orijentaciju književnu primaju iz druge ruke, preko Beča. (Moderna je počela zapravo u bečkoj »Mladosti«). Zato se Matoš i nije ugrijao u D. H. K., jer »progres je uvukao u literaturu

---

[27]) Dva književna pokreta, Savremenik 1907., str. 396.

[28]) Dva književna pokreta, Savremenik, 1907., str. 406.

[29]) A. Ujević, Nekrolog Matošu, Savremenik, 1914., str. 243.

više mediokriteta no što je našao genija. Nekad mogaše samo književnik biti književnikom, a danas svak, tko zna napisati članak za novine (i tko se upiše članom D. H. K.)[30]).

Prema formi nebrižni Vidrić za njega je diletant i »mali Vidrić« (ponešto i zbog Vidrićeve praške, realističke orijentacije), Ćurčin mu je sa svojim stihovima snob, a Marjanović, koji dijeli lekcije artistima, njemu je »nepismeni frazer i kritičarski zvučni šarlatan«. »Savremenik« je Matošu premalo artističan, a Marjanović napada u »Zvonu« »Savremenikov« odviše istaknuti artistički stav. »Prava umjetnost je samo iskrena i individualna umjetnost. Jedino ona je živa, snažna i sugestivna. Jedino ona umjetnost je živa, velika, duboka i trajna, koja je izraz živa, snažna, iskrena čovjeka, samoj sebi dosljedna. Prava umjetnost je samo značajna, karakterna umjetnost. Artizam je nekarakteran. Zato artizam može da bude nemoralan, dočim prava umjetnost ne može nikada da bude nemoralna. Pojedini umjetnik može da ima posebni, drugačiji, konvencionalnom moralu protivni moral, ali ima neki, i to svoj, jaki i osljedni, visoki moral. I taj moral, jer je iskren, jer nije nizak, jer je pošten, moramo poštivati. Artizam pako i puki estetizam nema nikakovog morala, jer nema stabilnosti, jer nema uvjerenja. Nije nemoralno biti proti vladajućem moralu, nego je nemoralno nemati nikakovog morala. Nemoralno je dapače često i prianjati neiskreno i bez uvjerenja uz vladajući moral. Slab ili nikakav karakter može biti izvrstan artista, ali nikada umjetnik-stvaralac, osim kad bi htio i mogao da iskreno i iz unutarnje nužde prikaže katarzu svoje nekarakternosti«. U polemici s Marjanovićem i Drechslerom Livadić se, povodom svoga članka »Naša književna borba«, brani od prigovora zbog zapostavljanja nacionalne i nacionalistički (u jugoslavenskom smislu) orijentirane književne misli. Marjanoviću je Livadić u književnosti odviše kozmopolita, a Livadiću su »marjanovićevci« »književno-politički agitatori«: »Sva ova i slična nacionalistična nadmudrivanja dolaze odatle, što se pisci, budi iz neznanja, budi iz površnosti, odvraćaju od činjenica, koje

---

[30]) Matoš, Naši ljudi i krajevi, str. 323.

su bile uvijek najznatnije u razvitku književnosti. Ove nas činjenice uče neodoljivim argumentima, da književnost ima da služi ljepoti i ljepoti prije svega. To je conditio sine qua non. Bez ljepote nema umjetničkih djela, no ima umjetničkih djela, u kojima nema nacionalizma, poglavito ne u onom smislu, u kojem ga traže od pjesnika naši nacionalisti«.[31])

»Tih naših nacionalista« (hrvatskih) našlo se i u D. H. K. i oni će nekoliko godina kasnije disidirati i osnovati »Grič«, sa zadatkom, da stvore novu hrvatsku nacionalnu umjetnost, gdje će biti i modernosti, i ljepote, i artizma.

Artizam Moderne stradao je, osim od nacionalističkih tendencija, još od dviju divergentnih tendencija, i to još u većoj mjeri. Te su tendencije: klerikalizam i liberalizam. »Savremenik« kao centralni književni organ i ovdje stoji u sredini između dvije vatre, iako je obojen antiklerikalno. On je uglavnom tolerantan u tom pitanju, donoseći i Nodilove članke i stihove Wiesnerove i Matoševe na religiozne teme. Glavnom govornicom antiklerikalizma ostaje »Zvono«, što ga izdaje i uređuje Milan Marjanović (1907.—1909.) i Stjepan Parmačević (od 1910. kao prilog »Pokretu«). Prvi broj te »opće smotre« najavljuje program: »Promičući svestranu slobodu i bezobzirnu istinu u svakom pogledu i na svima poljima... biti će Zvono... slobodna govornica za sve slobodoumne duhove«. U svakom broju te smotre sve vrvi člancima o naprednjaštvu, slobodoumnosti i modernizmu. Suradnici se potpisuju s »Modernito«, »Napredni željezničar«, članci nose naslove »Napredna žena i današnji muškarac« (M. Jurić—Zagorka), »Moderna žena i brak« (Zofka Kveder-Jelovšek), »Moderni internacionalizam«, Štoos je tu »hrvatski modernista prije 60 godina« (zbog ustajanja protiv svećeničkog celibata) itd. Uz aktualne političke članke najbrojniji su članci antiklerikalnog sadržaja kao »Klerikalizam« (Marjanović), »Vjerska snosljivost« (D. Trstenjak), »Klerikalizam« (A. Schlegel), »Ultramontani moral« (Trstenjak), »Slobodni moral i vjera« (Trstenjak) itd. Govori se i o »katoličkom modernizmu«, koji je »težnja, aspiracija k

[31]) Nacionalizam, Savremenik 1912., str. 78.

napretku, dotično pokušaj, metoda, teorija, kako da se ukloni sukob između modernog svijeta i crkve, a da se ne žrtvuje ni jedno ni drugo«.[32])

Natko Nodilo daje u to vrijeme (u »Savremeniku«) ovu definiciju klerikalizma: »Kako sama riječ kaže, stoji klerikalizam osobito u tome, ako kler, promašujući duhovnu vlastitu zadaću, hoće da u svjetovnim debljim poslovima podvrgne civilno društvo svećeničkoj izravnoj zapovijedi, ili barem poslušno učini. Po klerikalizmu, za razliku od tanke uzvišene religije, crkvena se lica upleću i utrčavaju, gdje njima, kano svećenicima, pravoga mjesta, ili dajbudi prvoga mjesta nema. U narodima i državama, gdje se klerikat svom silom društvu nameće i javnome životu daje pravac, tu nastaje klerikalna vladavina, koja baš po Bogu nije, kao što jamačno nije ni po nauku Kristovu«. Darvinisti u »Zvonu« drže, da »nije čovjeku prirođena potreba predstave o transcendentnome, koju možemo smatrati glavnom polugom religije«. [33])

Naturaliste u »Zvonu« mnogo referiraju o Darwinu, koji je u to vrijeme u ustima naprednjaka, liberala. Taj amaterski i vikački, buržujski liberalizam odvratan je Matošu, i on ga žigoše u pjesmi »Savremeni simbol«. (Hrv. Smotra, 1909., II.).

Dok sve te prepirke traju, politička je stvarnost hrvatski tužna: ban Pavao Rauch, bosansko pitanje, balkanski problem, Friedjungov proces, veleizdajnička parnica. »Hrvatska smotra« upravlja otvoreni apel (na francuskom jeziku) Björnstjerne Björnsonu, branitelju Slovaka, ne bi li digao svoj glas i za prava Hrvata (god. 1907., br. 21). Smotra govori o »hrvatskoj Bosni«. U Zvonu raspravlja o Bosni Šurmin, antimonarhistički raspoloženi Davorin Trstenjak govori tu o imperijalizmu, a Marjanović o »jezgri balkanskog problema«. Najpismeniji suradnik »Zvona«, Ivan Lorković, piše proročanske riječi: »Tečajem krize u monarhiji (demokratizacijom Cislative, pokretom proletarija i nemadjarskih naroda Ugarske, te srazom Hrvatske i Ugarske) udario je razvoj prilika drugim, no-

[32]) Observator u članku »Katolički modernizam i njegovi ciljevi«, Zvono 1908., br. 6.

[33]) Modernito, Znanost i religija, Zvono 1908., br. 3.

vim pravcem i demokratski pokret na svim linijama, sa zahtjevima novoga državnog uređaja, kao jedan veliki val zatalasao je cijelom habsburškom monarhijom, nadvisio je pitanja državopravna, u kojima ostaje, kako se čini, gotovo nedirnut status quo, za deset godina unaprijed.«[34])

Lorkovićevo se proročanstvo ispunilo matematskom točnošću: deset godina kasnije taj status quo definitivno je likvidiran prevratom g. 1918.

U takvim političkim, kulturnim i književnim prilikama dočekaše mladi hrvatski nacionalni artisti i svjetski rat. Pravaški listovi bijahu politički tendenciozni i ostavljahu im malo mjesta za umjetničku afirmaciju, liberalni pogotovo, a »Savremenik« im je bio ideološki odviše izblijedio. Tradicionaliste oko Matoša nevoljko se osjećahu u Savremeniku, u društvu indiferentnom, pa i neprijateljski raspoloženom prema njihovu tradicionalizmu, gdje na pr. Nodilo pisaše o njemu kao o klerikalnoj pojavi, s mottom: »tko staro ljubi, danke gubi«.[35])

S druge strane, drugarske veze i artističko osjećanje privukoše k njima i neke »naprednjake«: socijalistu Ivana N. Novaka, liberala Nikolu Polića, praške »realiste« Milana Vrbanića, Vilka Gabarića te Ivu Andrića. Neposredno prije rata i u početku rata izgubio je taj krug četvoricu ponajboljih: Vrbanića, Galovića, Gabarića i samog »meštra« Matoša.

Sam zametak hrvatskog književnog regionalističkog pokreta pada u vrijeme povratka Matoševa u domovinu godine 1908., povodom carskog jubileja i amnestije. Odmah se skupljaju mladi ljudi oko Matoša u intimnom »cenakulu«. Našavši kod svoga dolaska u Zagreb u donjem gradu same »sluge božje i ljudske«, povlači se Matoš u aristokratsku izoliranost gornjega grada, gdje postaje historijskom gostiona »Matejna«. Da se odmori od »malograđanske, štukaturske kulture«, izlijeće Matoš u Zagorje i samoborski kraj. Bi mu jasno, da je svoju Hrvatsku mnogo intenzivnije doživio u izgnanstvu, i on se iživljava u historizmima oko Lobora, Mokrica i Trakošćana, u tra-

[34]) Preobrazba monarhije, Zvono 1908., br. 2.

[35]) Još o herezi liberalizma, Savr. 1907., 5).

dicijama naše aristokratske prošlosti i naše seljačke stoljetne nevolje, personificirane u svijetlom liku Matije Gupca. Grabancijaš luta i obilazi tražeći i nalazeći opet svoju Hrvatsku, koja mu je »utjehom proti mnogim Hrvatima«. Sluša naša zvona, tužna kao »reliquiae reliquiarum«, kao Galovićeva »Ave Maria« s Kranjčevićevom intonacijom (Hrv. Smotra, 1907.). »Mora« ga (iz Hrv. Smotre, 1907.) ne ostavlja: »Ja sam bordel, špital, ludnica«. Sav hrvatski naslijeđeni gnjev, prirođena opozicionalnost, vrije u umornom mozgu, plamti bijes protiv naše servilnosti, štreberstva, birokratizma. U pojavi sarkazma jedino mu je nježno čuvstvo patriotsko, ljubav prema toj imaginarnoj Hrvatskoj. Poput škorpiona razdire on sebe, udara od boli lijevo i desno. Sa simpatijama kao da se obraća još samo djeci.[36])

Ljubeći i mrzeći luta on kao »Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba«, byronovski, puškinski sam, noseći zastavu barrèsovskoga kulta »svoga ja«. Osjećaj osamljenosti pojačava samo njegov individualistički nagon. Gonjen tim svojim individualizmom, on traži lutajući vlastitosti kraja, i on je prvi naš svijesni regionalista, otac našega decentralističkog književnog pokreta. Neposredni povod stvaranju nove, regionalističke književne fronte bijahu članci Barrèsovi u »Tempsu«, što iziđoše pod zajedničkim naslovom »La grande pitié de nos églises de France«. Pod dojmom tih članaka zajednica ljudi oko Matoša postaje sve tjesnija i u njihovim se književnim nastojanjima ocrtavaju prvi obrisi novoga pokreta in concreto. »Cenakulum« upravlja svoje poglede u Provansu, na koju Matoša već prije sjećaše samoborski kraj: »Sklad toga kraja, dragog ilirskom Petrarci, izaziva slavne predjele, gdje se pjesnički ljubilo, sanjarilo i samotovalo kao pod tihim melodijskim granama« na cvijetnim obalama Rone.« Ta je umjetnička bohema oko Matoša romantična, tako romantična, da svoj stav dosljedno plaća vlastitom egzistencijom. Siromašni kao crkveni miševi, oni kušaju da žive od pera, rade po redakcijama novina kao novinarski pečalbari i korektori, ili žrtvuju karijeru u drugom kojem građanskom

[36]) Ljerkici mjesto igračke, Hrv. Smotra, 1907.

zvanju, gnušajući se malograđanske filisterije. Vjeruju u svoj poziv i rade u zatvorenom krugu, ponoseći se uskim okvirom, što ga sami sebi postaviše i koji im dostaje za intenzivno umjetničko iživljavanje.

Godine 1914. regionalisti su u D. H. K. već najtjesnija i najizrazitija skupina, tako da antologija »Hrvatske mlade lirike« nosi već regionalistički pečat. Ona je prva generalna smotra vlastitih snaga prije samostalnog istupa. Iste godine pjeva Slovenac Anton Novačan u »Savremeniku« svoju »Pesem Grabancijašev«, a »to so Matošijaši, duha ustaši«.

Situacija za raskid s D. H. K. bijaše zrela, i trebao je da dođe prvi povod, pa da se skupina mladih regionalista odluči na samostalan istup. Taj se povod brzo našao. U lipanjskom broju »Savremenika« za g. 1914. komemorirao je Milan Ćurčin smrt Jovana Skerlića i ogriješio se o dužni pietet prema mrtvome Matošu, prema onome Matošu, koji za života udaraše na snobizam Ćurčinov i na nacionalnu zasukanost Skerlićevu. Taj je Ćurčinov istup izazvao buru ogorčenja u našoj javnosti. Skupina regionalista smatraše, da im nema mjesta u društvu, koje dopušta takve ispade, te istupa kolektivno i osniva novi list, almanah »Grič«. »Gričani« istupiše bez buke i bez objave, i pravi povod svoga istupa otkriše tek god. 1918., u »Griču«, odgovarajući na poziv D. H. K., da se vrate u društvo.

Dne 4. rujna 1915. izlazi u »Narodnim Novinama« i u nekim zagrebačkim dnevnicima ova objava: »Najavljuje se nova umjetnička revija »Grič«. Bez afera i prekidanja veze s literarnim našim listovima, onim mjesečnicima, koji dominiraju i, tako reći upravljaju životom i sadržajem svih naših umjetnosti, najavljuje se danas skoro izlaženje »Griča« kao potreba novih i pomlađenih umjetničkih nastojanja savremene hrvatske generacije, željne već od Matoševih vremena izvjesne kosolidovanosti. Više od nezadovoljstva sili je na izdavanje vlastite revije »Griča« izvjesna deplasiranost, kojom su se mnogi od radova te generacije znali reprezentirati u drugim listovima. Buduće će godine pokazati veliku opravdanost ovoga koraka, to više što ima volje i nade, da će u njoj u svoj svojoj ozbiljnosti uz sve ostalo uskrsnuti i umjetnost naša najmlađa, muzika, kojom toliko oskudijevaju baš internacionalizovani naši »mladi«. — Sadržavajući još neizdane, sasvim nove i nepoznate produkte domaćih naših umjetnosti, muzike, poezije i slikarstva, revija »Grič« izlazit će u formi knjige dvaput na godinu: u jeseni i proljeću predat će se općinstvu u jednom mahu naša najmlađa i najnovija umjetnost hrvatska. Knjige će uređivati Ljubo Wiesner, dok će pojedine umjetnosti zastupati ovi saradnici: muziku Krešimir Benić, slikarstvo Branko Petrović i Maksimilijan Vanka, poeziju Karlo Häusler, Anton Novačan, Nikola Polić i Ljubo Wiesner. Donosit će se postumna djela slavnih imena: muzičari Vatroslav Lisinski i Milutin Polić, te pjesnici A. G. Matoš i Milan Vrbanić prvi su na redu, koji će u »Griču« naći zasluženi pijetet hrvatskih tradicionalista.« Prema toj objavi izlazi pola godine kasnije prva knjiga umjetničkog almanaha »Grič«, koji znači prvu manifestaciju našeg užeg, najužeg organiziranog književnog regionalizma (kajkavskog). »Gričani« su korektura i dopuna »moderne«, »mladih« u »Savremeniku« i to moderno »trajno se oživljava vrijednim elementima iz tradicije, zemlje, naroda i ukupnosti njegova kulturnoga blaga.«[37]) Crpeći svoju snagu i nalazeći nadahnuće na rodnoj grudi, oni kao artisti ne fiksiraju u svojim djelima tek narodnu folkloru, a njihov pejsaž impresionističan je »pejsaž duše«, daleko od fotografije. Istupajući zasebno, »Gričani« hoće da spoje princip artizma s nacionalizmom priznajući u tom nacionalizmu pozitivnim samo ono, što može da bude i općom svojinom, općom vrednotom. Primat toga artističkog momenta u nacionalizmu omogućio je tu zajednicu, u kojoj se neki pojedinci i razilaze u shvaćanju nacionalizma. Vrbanić, Čerina, Ujević, Novak i Polić daleko su, primjerice, od shvaćanja Matoševa, koji se nije mogao dosta »nahrvatovati i nasteklišiti«, videći kako se u Beogradu »svojski srbuje«. Pravi uzrok njihova istupa bijaše dakle želja, da se stvori »hrvatska umjetnost«, koja će biti i artistička i nacionalna. Po njihovu mišljenju »mladi« u »Savremeniku« ostariše, te poslije »Života« »nismo imali i nemamo umjetničkog lista«.

---

[37]) K. Häusler, Prolog, Grič, 1917., str. 71.

Namjera »Gričana« bijaše, da taj uži regionalizam kajkavskih regiona proširе s vremenom i da obuhvate sve krajeve hrvatske, štaviše, da štujući individualnosti Slovenaca i Srba donose autohtone radove srpskih i slovenskih autora. Tako odmah u početku ulazi u redakcioni odbor »Griča« Slovenac Anton Novačan, koji u »Griču« i piše slovenski. Kao edicija »Griča« izlazi g. 1918. i »književno-filozofska studija« Miloša Đurića »Smrt Majke Jugovića«. Gričani smatraju regionalistima i one čakavce, pa i štokavce, koji u svojim djelima donose dušu svoga kraja, makar se i ne služili svojim lokalnim govorom, kao što su, uostalom, i sami pisali književnim jezikom, rijetko u dijalektu. »U regionalnim njihovim lirikama cijela je Hrvatska zapjevana« kaže Wiesner u predgovoru Gabarićevoj postumnoj knjizi »Stihovi i proza«. Regionalistima smatraju oni i Ivu Vojnovića, i Vladimira Nazora, i Đalskoga. U tom idejno dosta homogenom pokretu, u »Griču« i izvan njega, možemo u umjetničkom pogledu slijediti cijeli kronološki presjek našega novijeg književnog razvoja, od simbolizma (prijevodi Maeterlincka) i dekadentstva (raniji Matoš), novoromantike (kasniji Matoš) i impresionizma (Milković, Wiesner i dr.) te futurizma (Čerina piše studiju o Marinettiju), pa do ekspresionizma (A. B. Šimić).

Pojava »Griča« izazvala je odmah kritiku i živu polemiku. Tenor svih prigovora bio je: pokret »Griča« zakašnjeli je, zastario, nesuvremen pokret. Svjetski rat traje, a »Gričani« pjevaju idilički o kapelicama, o pitomim zagorskim brežuljcima i o večernjim zvonima. Vladimir Lunaček čita Gričanima svoju »homiliju« u članku »Nesavremena savremenost«. Ustajući protiv te nesretne zvonjave, on pokazuje prstom na ratnu bijedu i žene pred aprovizacijama. (Šimićeve »Žene pred uredima« možda su nastale baš tim povodom). U »Savremeniku« ih napada i Julije Benešić u članku »Manira« i nekadanji pravaš Krešimir Kovačić u članku »Dječaci od trideset godina«. Lunaček pita: »Što pjevate o onom, čega u nas nema, a ne o onom, što ima kod nas i što je za poetu veliko, jer je naše, kad živite u najveće doba, što se ikada doživjelo, i kad znate, da ste samo vi oni, koji ćete imati da vodite narod, kad prestane ovo silno klanje?

Što pjevate o lotosu, kad kruha nema, što se uvlačite u tobožnju finu gospodsku liriku, kad ste seljačine — u drugoj generaciji; što stiskate prozaične grudi vaših misli i osjećaja u staromodne steznike soneta, kad bi vam dosta bilo reći, što mislite i osjećate, što vas boli, a što raduje. Što se držite po strani? To ne može da potraje tako do konca vašega vijeka. Tražit će se od vas i drugo«.[38])

Malo dalje Lunaček nastavlja: »Loš ste uzor sebi odabrali. A. G. Matoš nije bio ono, što vi mislite, a vi niste ono, što je on. Matoš je bio uistinu onakav, kako je živio. Živio je, a vi vegetirate. Vi ispoređujete Zagorje s Normandijom, a niste bili ni u Stojdragi, na krajnjoj granici Hrvatske, a Matoš je pješke prošao kroz Švicarsku, da stigne do srca svijeta... Vi držite, da je kultura u balkonu, u uvelom cvijeću, što leprši nad golim kamenim Venerama, kojih nema u Hrvatskoj ni u muzejima; osuđujete industriju, a ne znate, da je Krupp i Creuzot isto što i atelier Michelangelov. Vi bi najvoljeli voziti se s postiljonima, stati na seoskim stanicama kao u doba Dragojle Jarnevićeve, zapisati nekoliko stihova u Mémoires, što ih sabiru kućne gospođice, i onda iščeznuti s jekom poštanske trublje domahujući svojim bijelim rupcem dalekim rumenim obrazima, pozlaćenim od sunca i uvojaka... Morate znati, da do vaše snage stoji i znamenovanje vašeg pokreta, — a taj je samo onda moguć i vrijedan, ako tu snagu crpete iz naroda svoga od Ljubljane do Soluna i iz doba svoga, u kojem morate da živite«. Lunačekove zamjerke »Griču« svakako su hiperbolične i lične, jer isti Lunaček istodobno zove genijalnim Domjanića, dok su mu Gričani diletanti, a riječ artizam najgluplja riječ na svijetu. Lunačekova konstatacija uglavnom nije sasvim bez osnove, ali je svakako jednostrana, jer je život mnogostran, pa bi lirika o strojevima bila isto tako jednostrana kao i lirika o glicinijama. Lunaček je osim toga korio Gričane za nešto, što se isto tako tiče i »Savremenika«. Ima li tu nečije krivice? Jesu li književnici doista prolazili mimo stvarnosti ne videći je? Na to odgovaraju Gričani u svojoj obrani: »Kakvu to savre-

[38]) Savremenik, 1917., str. 80.

menost hoćete od nas? Zar da pjevamo o tom, kako naši odlaze na bojišta, dok se od zemlje — o ironije! — sasvim ozbiljno očekuje ustanak? Zar o barikadama, kojih nema i za kojima je uzaludno svako vapljenje? O ljudima zar, dok nam je zemlja u monarhiji denuncijacijom najjače osramoćena, ili o tom, kako se nekim građanima tresu novine u rukama, dok čitaju novosti s ratišta, a trbuh im svjedoči, da im je najviši ideal dobra gostiona i masna pečenka? O aprovizaciji? Ljudi pogibahu na vješalima, pa zaboravismo na vlastito gladovanje. Da istupimo s programom? Drugovi su nam emigranti ili bijahu po tamnicama. Kakvu izjavu hoćete o ratu vi, koji se mudro uklanjate ovom vađenju kestenja, te u istom Lunačekovom članku tvrdite, da je svako raspravljanje o tom pitanju deplasirano. Ta ovaj se rat vodi za naše ideale, proti našim starima, koji su nas po školama pedepsali dok gledasmo u oblake i sanjasmo o svijetloj budućnosti. Ostavite, gospodo, vaš život i pustite mladosti neka živi svoj, stvarajući kako može i kako misli da je najbolje! Neki će od nas pjevati pejsaž, jer im je to jedino od domovine ostalo; pejsaž hrvatski, kako se ne zamjeraše pjevati Vidriću, Domjaniću, Matošu; makar i pejzaž s volovima, kojih pogled, o vjerujte, nije manje mudar od očiju nekih naših »kniževnika«. Zašto, uostalom, da se ne pjeva pejsaž, kad se to dopušta slikarima i kad je to jedan od načina, da se sačuva spomen na današnju sliku zemlje, ugrožene najezdom budućih industrija i »kurorta«? »Gričani spočitavaju »Savremeniku« bečku kozmopolitsku orijentaciju i ističu kuražu Matoševih »najhrvatskijih i najjugoslavenskijih riječi« u feljtonu »Od Pariza do Beograda«.[39])

Uz »Savremenik« najvehementnije se oborio na Gričane »Kokot« Ulderika Donadinija. Mijo Radošević zovu tu »Grič« zastarjelim, mumificiranim nedonoščetom s pečatom matoševskog natražnjačkog starčevićanstva. Misao književne decentralizacije njemu je vraćanje u srednji vijek, a mladići u »Griču« starci su prema revolucionarnim političarima jugoslavenskim. Njemu odgovara K. Häusler pozivajući se na Matoša, populizatora srpske

[39]) Grič, 1918., treći prilog almanahu, str. 117—118.

književnosti u nas. Ne može, dakle — kaže on — biti govora o stranačkoj zasukanosti kod nas. Da je misao decentralizacije moderna i suvremena, dokazuje on primjerom »nedavne ruske bijele revolucije davši Ukrajincima i Ukrajini slobodu razvoja, koju apsolutistički centralizam zatiraše«. Što se tiče političke hrabrosti, uzvraća Häusler, da Gričane »ne štiti imunitet kao Korošca i Laginju, dok se Tresić odriče riječi usuprot imunitetu!«[40]) Donadiniju je »Grič« prekogrobni grijeh A. G. Matoša, a grički regionalizam identičan mu je s »neprobavljenim po njima njemačkim ekspresionizmom«.[41]) »Discipulus« u »Griču« polemizira s Donadinijem i vraća mu milo za drago nazivajući njegove kritike »kritičarskom nedonesenošću«. Za naše tadanje književne prilike značajno je, da Lunaček jednaku lekciju čita i »Kokotu«, pa se Donadini žesti: »G. Lunaček u svom članku (u »Obzoru«), ponovno naglašavamo — deset filira po retku — usuđuje se staviti nas uz »Grič«, praviti iz nas »mlade« i u istom članku, u kojem kaže, da u Hrvatskoj ne kažemo ništa nova, izvoljeva posuđivati naše »stare« misli i servirati ih kao svoje objave«.[42]) Mirnije se čudi dr. Ivan Krnic (»u »Narodnim Novinama« 15. III. 1917.), što Gričani istupaju sa svojim programom baš u danima svjetskoga rata. Zašto? Na to pitanje odgovara Häusler odmah u prvom prilogu almanahu 1917. (str. 29): »Prišapnut ćemo dru Krnicu javnu tajnu, a ta je, da navlaš istupismo baš sada! Dok se sva kulturna Evropa unatoč svjetskome ratu ne odriče prava na kult duha, u nas se do pred nekoliko dana mislio, da se o drugim stvarima ne smije uopće pisati, nego o senzacijama ratne kronike. Valjanim piscima zatvoriše neke novine pristup u feljtone, a pisci posljednje vrsti dočekaše zgodnu priliku, te se uturaše u javnost u upravnoj ili neupravnoj vezi s ratom. Pazeć i mazeć tako ukus mase zaboraviše novine na vremena, kad se ratovalo samo perom i kad je bilo čije pero napisalo, da se ratovi, iako se vode s masama, ne vode za mase, nego

[40]) Grič, drugi prilog almanahu, str. 63—64.

[41]) Grijeh kamerdinera Jeana, »Kokot« br. 7, 1917.

[42]) »Tako je govorio Lunaček«, »Kokot« br. 8, 1917. str. 120.

za ideje!« Lojalno i ne izvrćući stvari, dočekala je pojavu »Griča« »Hrvatska Njiva«. Zato joj Häusler to i kvitira u »Griču« (prvi prilog, str. 24—25) u »Literarnim informacijama« citirajući je: »Ono što je u Griču nacionalistično, to je samo dio zadaće Griča. To je samo reakcija proti nehotičnome nezapažanju i zanemarivanju najbližih ljepota hrvatskoga kraja i protiv nehotičnome oglušenju, kojim se »savremena umjetnost«, ona iz »Života« dične uspomene, oglušila glasovima, što tu najbliže izviru kao iz šutnje Griča i tišine Sutle«.

Ima još jedan prigovor, koji je znatan, jer se odnosi na skupinu, koja ističe kult forme. Taj prigovor tiče se jezika, stila, versifikacije i izazivlje žučnu i ličnu polemiku Donadini—Wiesner, te mirniju polemiku redakcije »Griča« s Krnicom. »Nije stilom sintaksa«, kažu Gričani. »Nije stilom stilistika. Još uvijek nije stilom vještina sačiniti rečenicu lijepu i preciznu ... Nije stil površina. Nije stil forma. Nije stil materija. Nije ni jedna izvjesna gramatika, ni stalan poredak riječi, ni upotreba izraza, no jačina njegova, od koje se živi, nije slovnica — duša je. Ni u vrsti, koja se zove pjesništvo, ne čini odijelo čovjeka ... Stil je dakle temperamenat, priroda i životnost jednog duha, spontanost i opravdanost jednog djela, možda skladnog, možda neskladnog, ali djela«.[43]) To je, doduše, istina, iako je Matoš ne bi potpisao, bar ne u takvoj stilizaciji, ali ni ta formulacija sama nije jezično besprijekorna. Uostalom, nije u tome bolji ni Donadini.

Mladi hrvatski regionalisti nazvaše svoj književni organ »Gričem« želeći tako u samom nazivu da istaknu tradiciju hrvatstva u tradiciji Zagreba, prvog regiona, što ga oni »otkrivahu« poslije Šenoe. Zagreb će tako i ostati srcem regionalizma. Grič je Matošu »tradicija, ali mrtva tradicija«, bez predstavnika hrvatske evolucijske misli. Grič mu je hrvatski tek prošlošću, Kaptol vjerom, a u Donjem Gradu vidi on, kako je hrvatstvo spalo tek na dva tri novčana zavoda, prosvjetu i malograđane ... Zbog toga već Matoš pokazuje na provinciju, koja je pravi nosilac narodne borbe i hrvatske misli. Selo je reprezentant hrvatstva, naše »individualne nacionalne energije« (u

[43]) Grič, I, 1917., str. 79.

smislu Barrèsovu). Nad takvim polutanskim Zagrebom očajava Matoš. Očajava gledajući »nemoć polugrada, polukulture, poluljudi, poludruštva, koje se u nekim svojim pojavama zove »polusvijet«. Promet je u mađarskim rukama (željezničarska pragmatika!), trgovina u židovskim, vjera u rukama »bogate kaste, kojoj mogu, ali ne moraju biti idèntični interesi stališki i konfesijski«. Svećenstvo je, kao i radništvo i plemstvo, internacionalno. Zanimljiv je tu stav Matošev prema židovskom pitanju: »Kao osvjedočeni i tolerirani liberalci nikad ne bijasmo antisemite, kako nas krivo prikazuju mladi cioniste, već smo proti svima onima, koji naš narod znaju tek eksploatisati i od naše zemlje živjeti radeći istodobno proti toj zemlji i proti tom narodu. Mi smo dakle antisemite onoliko koliko smo antihrvati i koliko među kukavnim Hrvatima nalazimo dušmana svoje zemlje i naroda«. I upravo ta Matoševa nostalgija za starim, kajkavskim duhom Šenoina Zagreba, koji izumire »zajedno s ostalim lijepim starinama i regionalnim vrijednostima« (Pečalba), rodila je u prvom redu regionalizam Gričana, a potom i regionalizme ostale. Taj, možda romantičarski, ali ljudski osjećaj čovjeka koji razmišlja, naziva Matoš »taedium vitae«, moeror Zagrabiensis, spleen zagrebački«. Izlaz iz toga neuropatskog spleena Matošu je misao, da »pored tih tolikih i takvih Zagreba ima još jedan Zagreb, hrvatski kao grička tradicija, zanosan kao tornjevi nove katedrale, domaći i narodan kao zagrebački pejsaž, zdrav kao divna okolica zagrebačka. To je Zagreb, što radi, što se muči, što trpi, što ne očajava i čeka, što Zagreb danas čini Zagrebom. svijesna hrvatska demokracija zagrebačka, prava Hrvatska u Zagrebu!« (ibid. str. 53). Bježeći iz tog zagrebačkog spleena »otkriše« Gričani i drugu, najbližu regiju — zagrebačko Prigorje, kraj jedinstveno lijep i pitom. Njime se u »Griču« zanosi Wiesner[44]) recima, što ih Donadini u »Kokotu« uokviruje kao reklamu za jamničku kiselicu!«

Kraj je to o kojem Wiesner pjeva još u »Hrvatskom đaku«, kojim se zanosi Domjanić, kraj je to illustrissimusa Batoricha, Matzove »Božićne priče«; kraj je to, što se da-

[44]) Ulomci o M. Vanki, I, 1917.

nas mnogo profanira na snobovskim zabavnim priredbama, otrcanim kao dekoracija, kao gramofonska ploča, kao šlager ili melodija organca. Nije to kraj idile s narodnom nošnjom, iako je sama priroda idilična, a narodna se nošnja najbolje sačuvala, već je to kraj ratarskih žuljeva, oznojenih pralja, crnih ugljenara i bijelih pjeskara.

Popevši se na Sljeme, »otkriše« Gričani i Hrvatsko Zagorje, Matošev »Gupčev kraj i krvav uzdisaj«, kraj koji se prostire sa svojim brežuljcima i mističnom atmosferom između Zagreba i Varaždina hraneći, oživljavajući i spasavajući svojom krvlju oba centra naše stare i nove kulture i historije od neslavne smrti u bezbojnosti i nenarodnoj nivelaciji. Zagorje nadahnuje ponabolje naše liričare; ta Benićeva »najlirskija regija« izaziva u »Griču« muziku pejsaža«, ostvarenu nakon Benićevih praških uspjeha donekle tek poslije »Griča« (Grgošević, Vrhovski, Magdalenić). Nju fiksira na platnu u ponajboljim svojim djelima Gričanin slikar Maksimilijan Vanka. Kraj je to čisto hrvatski i tipično hrvatski. Ljepota i mizerija. Duh i nagon. Dobro i zlo. Fatalni hrvatski dualizam. Zato su turistički opisi zanosni, pjesničke realizacije bolno lijepe, a sociološki prikazi ozbiljni i tmurni, gdje su pisani s ljubavlju i razumijevanjem, prezirni i sarkatični, gdje su pisani »objektivno«, t. j. s mržnjom. »Oblačna je ljepota tih bregova i govori kao krvava surka Bachova i kao blijeda suza gladnog Lisinskog i kao sve nesreće, koje su nas zadesile i koje će nas još pritisnuti. Ima dah martirija u tim slavnim ljepotama i one su tragične. Oblaci, crni, kobni, prokleti oblaci nose u sebi dušu zemlje, ove naše potištene zemlje, i buntovan glas starih zapisa«, kaže Ljubo Wiesner u spomenutim ulomcima o Vanki (str. 15—16). To mnogo opjevano i mnogo napadano Zagorje odrazilo se u novijoj našoj književnosti, nakon dubrovačko-dalmatinskog razdoblja, najviše od svih hrvatskih krajeva; ono je ujedno dalo i ponajbolje naše književnike krajeva; ono je ujedno dalo i ponajbolje naše književnike od Kovačića, Leskovara i Gjalskoga do Horvata-Kiša dokazavši svoju životnu snagu kraj svih svojih negativnosti. Ante Kovačić, najjači zagorski regionalista prošloga stoljeća, tek u drugom redu i usput opaža svoj zagorski pejsaž. U prvom redu on vidi čovjeka, kao Dostojevski.

U klasičnoj njegovoj »Registraturi« nalazimo do danas još nenadmašeni portret zagorskog seljaka, zagorskog poluinteligenta i inteligenta, opterećenog za sav život križnih putem svoga uspona do »gospodina«. Zar je taj portret optužba protiv tog Zagorca? Ili je to optužba protiv njegove gospoštije, koja ga u mecenatskom zanosu ne pušta k svome stolu, već ga ostavlja u kuhinji? Tragičan je taj zagorski dualizam Batorića i Cinteka u romantičnom okviru svijeta Gjalskoga te zagorskog kmeta s realističkog portreta talentiranog Franje Horvata-Kiša: u nejednakoj borbi njemu se taj seljak pričinja kukcem kad se u smrtnoj opasnosti pričinja mrtvim. Nije tek slučaj, da je hrvatski književni regionalizam u prvom redu redu regionalizam zagorski. Kraj je to najdiferenciraniji i najzanimljiviji od svih hrvatskih krajeva. »Nema jamačno na svijetu zemlje, koja bi imala toliko raznovrsnosti u svojim formacijama, toliko individualiteta u svom žiteljstvu«, kaže Đuro Szabo u članku »Kroz Hrvatsko Zagorje«.[45]) Zar je slučaj onda, da baš taj kraj privlači u prvom redu pažnju individualiste Matoša i njegovih zakonitih književnih nasljednika? »Veliko predgrađe Zagreba i Varaždina«, kaže Szabo dalje, »za mene je kraj između Sutle i Drave, tamo do Varaždina, kraj koji počinje odmah za Zagrebačkom gorom«. On vidi, da je to »zdrav narod, bistar svijet«. »Pred devedeset godina živjelo je tu nešto preko 100.000 duša, danas četiri puta više!« — kliče Szabo. — »Život postaje bezvrijedan, jer ljudi nisu konačno drugo no materijal za kasarne i za fabrike«. Koliko istina u tim riječima! Kao kulturni historičar, sociolog i esteta, i on vidi ono, što vidješe pjesnici: »Od nepametara šumi Sutla, Krapina s Krapinicom, šumi Bednja među brdima u humcima u ravnicu Save i Drave. A onaj melanholično tajinstveni pitomi kraj ima već u sebi nešto religiozno: izvija se duh vječnosti nad svim prolaznim«. Katolički raspoloženi Vanka nije mogao naći pogodnijeg tla za svoje stvaranje od Zagorja, koje mu

[45]) Napredak, hrvatski narodni kalendar za g. 1934.

Vidi i Szabov članak »Hrvatsko Zagorje« u ediciji »Varaždin i Hrvatsko Zagorje« (Glasnik Jug. prof. dr., sv. 11—12, 1936).

evocira mistiku španjolskog katolicizma (utjecaj Zubiaurre-a i Zuloage kod Vanke jasno je vidljiv). Za takvog Vanku sreća je što je dospio u Belgiju, u Bruxelles na studij, a ne u Pariz. Zbog tog zagorskog misticizma i katolicizma bit će slika Zagorja kod slobodoumnog Ante Hikeca krajnje negativna. Njegova studija »Jedan naš kraj« prva je specijalna rasprava te vrste u nas, koja je u svoje vrijeme (1907.) svratila živu pažnju na Zagorje i diskusiju o toj »hrvatskoj Švici«. On govori o Zagorju i Zagorcu s malo simpatija kao o kraju ljudi »s uskim moždanima i zečjim srcem«, gdje dušama vlada popovska mantija. Slika je Hikčeva svakako pretjerana i jednostrana, kao i Szabova ondje, gdje govori o bistrini zagorskog seljaka. Istina će biti u sredini. Nema pravo Hikec kad tvrdi, da Zagorac ne gleda šumu kad se o Đurđevu zeleni. Baš obratno, on je i te kako gleda, i nigdje nije seljak tako vezan uz svoju zemlju i svoj kraj. Za komadić zemlje on će učiniti sve, pa i zločin. Ta njegova ljubav prema zemlji nije, naravno, uvijek i samo sentimentalna. Ima tu i zdravog utilitarizma, kao kod seljaka uopće, na cijelom svijetu, pa i kod Mistralovih arkadijskih Provansalaca. Da kod Zagorca ipak prevladava duhovno u toj privrženosti zemlji, dokazuje činjenica, da se Zagorac teško aklimatizira u drugom, različitom, makar i plodnijem kraju. Estetski njegov osjećaj ogleda se i u njegovoj težnji za visinama, kad gradi crkve i kapele i kuće na vrhuncima brežuljaka, odakle se pruža širi vidik. Mržnja na negativnost hrvatskog Zagorca zavodi Hikca na nekritičnu tvrdnju, da Zagorje »nema svoga pjesnika, dramatičara, novelistu — jednostavno s razloga, jer socijalni i kulturni život, unutarnji svijet, u kom se kreće Zagorac, mlohava kajkavština, kojom iziskuje svoje pokorničke misli — nisu podesni za to« (str. 15). Zar baš kajkavci nisu nosioci naše dramske produkcije u XVIII. i XIX. stoljeću? Zar baš kajkavski govor nije lirski govor par excellence? Ta njima je pisana danas najintimnija i najsuptilnija naša lirika! Zar Kovačić nije naš najjači romanopisac do danas? Sve razumjeti znači sve oprostiti. Pristupajući po svojoj ljudskoj dužnosti čovjeku s ljubavlju, naći ćemo uvijek i pozitivnih strana, dok ćemo negativne razumjeti i pomoći po svojim silama da se

uklone. Kolonizacija viška zagorskog pučanstva u Slavoniji jedna je takva zdrava mjera, što je u svojoj brošuri zagovara Hikec i koja se danas i provodi, iako polagano.

S ljubavlju, ne slijepom nego razumnom, gleda na problem Zagorca Branko Hlavaty u »Griču« prvi prilog almanahu, 1917.) »Ovdje su kontrasti najjači« kaže Hlavaty. »Domoljublje je razgrađeno veoma. Imao sam priliku promatrati na jednoj postaji ustaše, kad su odlazili. Većinom natrušeni. Jedan od njih, promukla glasa, krilješteći u srce, izvikivaše postaje od zagrebačkog starog »banhofa« do svojega mjesta. I što je koja postaja bila bliža, to mu je glas više drhtao. Dakle, tek se spremio da ide u boj, a već je na licu mjesta uživao bolnu radost mogućeg povratka. Uživaše pervezno već sada, kad slutijaše eventualnu smrt. A još nije ni krenuo od svoje postaje. — Podsused, Zaprešić, Pušća Bistra, Zabok — derao se kao dobar luđak, te osjećah u glasu, da mu srce drhće u plaču među zubima i u kriku zazivanja domovine. Ne što je bio kukavica, već zato, jer ludo ljubi ovu siromašnu zemlju i pitoreskne slike svojih toplih brda.«[46]) Treba međutim istaći još jednu važnu crtu našeg Zagorca. On se znade i boriti s jakim osjećajem za pravo i pravicu. U svim našim narodnim borbama upravo je on bio na najistaknutijim mjestima, ondje gdje se pada; upravo je on bio onaj, koji je, na žalost, često, vadio za druge kestenje iz vatre. On je simpatičan, on ima pravo već zato i upravo zato, jer je potlačen.

Treću kajkavsku regiju, Međumurje, uvodi u »Grič« Ivan N. Novak. Kao rođeni sin Međumurja piše on još god. 1907., dakle godinu dana prije brošure Hikčeve o Zagorju, brošuru »Istina o Međumurju«. (Obje su brošure izišle u nakladi »Pokreta« u Zagrebu). O toj regiji, koja je toliko različita od Zagorja, kaže Novak: »Na tom komadiću zemlje od jedva nekih 745 km² stislo se do 86.000 međumurskih Hrvata uz ono nekoliko činovnika Židova i Madžara na grofovskim imanjima. Odviše će biti, ako nehrvatski živalj svedem na 2%. Na tom malom komadiću zemlje živi narod zdrav i jedan kao hrast u gori, narod radin poput mrava, bistar i nadaren — ali i narod,

[46]) Tri dana u Zagorju, str. 18—19.

u kojem već zamire posljednja iskra njegove nacionalne samosvijesti...« Ta je Novakova brošura prvi put razbila mutne i poetične predodžbe hrvatske inteligencije u banskoj i dalmatinskoj Hrvatskoj o tom našem kraju, koji je i do dana današnjega ostao »netaknut«, ili oštrije rečeno, neistražen poput neke kolonije. Međumurje se još uvijek za nas »otkriva«, i to, otkrivaju ga drugi i uvode u našu književnost, u svijet naše umjetnosti uopće. Danas se stanje u mnogočemu promijenilo, jer je proces madžaracije, koji je počeo aktom hrvatske madžaronske vlade od 12. III. 1861. o pripojenju neposredno kruni ugarskoj, zaustavljen u posljednji čas. I ukoliko i Međumurca nije danas pritisla ekonomska nevolja, on još uvijek gleda na Zagorca s visoka. Tko je kriv, da je kontinuitet narodne kulture u Međumurju prekinut gotovo osam punih decenija, koji se ne mogu preskočiti, zbog kojih Međumurje tek polako i postepeno ulazi aktivno u opću hrvatsku kulturnu sferu? Zar je Međumurac kriv? Krivo je političko stanje. Krivnju zbog takvog očajnog političkog stanja baca Novak na jalovu pravašku državopravnu politiku prema Ugarskoj. Naglašavanje te politike samo je pojačalo oprez i nasilje budnih Madžara. Stoga se Novak u to vrijeme zalaže za kulturno i prosvjetno podizanje međumurskog puka, umjesto da se naglašuju historička prava. Samo prosvijetljen i svijestan narod moći će plebiscitom da se odluči za svoju pravu domovinu, ako mu takav plebiscit i izvojšte hrvatski političari. Apponyijeva školska politika uništila je svaku mogućnost odgajanja djece u nacionalnom duhu, u materinskom jeziku. Jedinu je mogućnost Novak vidio u crkvi. Međumurje je naime i poslije 1861. godine ostalo u zagrebačkoj nadbiskupiji, zaslugom Strossmayerovom. Tu je, po Novaku, kler zatajio. Napola »Pokretaš«, napola socijalista, Novak slika taj kler vrlo mračnim bojama. Kako je svako generaliziranje opasno i nepravedno, pokazuje članak Ignacija Lipnjaka »Rad svećenstva za održanje hrvatske svijesti u Međumurju posljednjih 10 godina prije oslobođenja«.[47]) Autor toga članka, tada ka-

[47]) »Varaždinske Novosti« od 25. I. 1934. — svečani broj povodom 15-godišnjice oslobođenja Međumurja.

pelan u Macincu, sada svećenik u Zagrebu, kaže: »Svećenicima i župnicima Međumurja nije dakle preostalo drugo, nego da se potpuno povuku i drže pasivno i da se, odgurnuti od vlastitog stada, predadu samo najslužbenijim dužnostima i svojim ekonomijama, ili da se stave u borbu za taj kulturno i politički podjarmljeni narod svim sredstvima, što im pruža Bog i Njegova Crkva«. Istina će i tu biti u sredini. Ako u ono doba nije bilo oportuno da se naglašuju državopravni argumenti za hrvatstvo Međumurja, još bi manje Madžari trpjeli u »svojoj državi« aktivne protumadžarske političare župnike. Oni bi ih bili brzo zamijenili svećenicima Madžarima i narod ne bi više čuo hrvatske riječi ni u crkvi. Ravno Međumurje vrlo se razlikuje od brežuljastog Zagorja, podatni Međumurac od zagorskog »puntara«. Ipak oba ta kajkavska kraja veže zajednička crta, a to je međumurska melankolija, vrlo bliza zagorskoj mistici, te se ne zna, izvire li ta specifično kajkavska melankolija iz kajkavskog katoličkog misticizma, ili taj katolicizam Zagorja i Međumurja rezultira iz te kajkavske melankolije.

Četvrta je grička regija kajkavska Podravina, kraj danas gospodarski i kulturno najnapredniji. Politička i socijalna prošlost ostavila je i ovdje u zaostacima tragova negativnih uhvaćenih u crtežima Krste Hegedušića (Podravski motivi). Psiha Podravca vrlo je slična psihi Zagorca. I jedne i druge historijski uvjetuje feudalni barok i beznadno panonsko blato i mrak. I tu se na seljačkim posjedima, nešto većim nego u Zagorju, susreću i idile Galovićevih vinograda i mračni atavizmi podravskih kokošara. Vörösov Tonček Tomaš ima sve osobine Zagorca: konzervativan je, žilav, s malim zadovoljan, lukav i nenadmašiv pravdaš, puntar. Melankolična sklonost k filozofiranju, poslovično kajkavsko gruntanje, kajkavska melankolija leži i ovdje u dnu svih stvari.

Peta kajkavska regija Gričana, kraj karlovački, sumoran i tužan, u suptilnoj lirici Milana Vrbanića, zastupa u »Griču« Karlovčanin Krešimir Benić. Tu su neprekinute narodne tradicije, tu nedaleko historijskog Ozlja leži i naš »najrodoljubiviji grad«, na tromeđi dijalekata.

Taj prvi naš svijesni i programatski književni regionalizam kajkavskih regija u »Griču« početak je i jezgra

svih naših kasnijih književnih regionalizama. Bez obzira na literarnu bilancu samog »Griča«, taj pokret ulazi u povijest razvoja naše književnosti s tom, istaknutom, funkcijom. Na kajkavski literarni regionalizam nadovezat će se kasnije i književni regionalizam čakavski, kojega dolazak vidi Ljubo Wiesner 1918. g.: »U današnjem procesu sve bržeg političkog sjedinjavanja hrvatskog Sjevera i Juga i naša je regionalna lirika, javljajući se spontano, bez ranijeg namještanja literarnih teorija, samo jedan znak zabrinutosti za ono, čega u procesu nestaje i što je u općem uniformiranju posvećeno smrti, koja će izvjesno odnijeti stare naše kuće, stare naše ornamente i stare naše običaje u najezdi novih prilika i novih, često političkih potreba.«[48])

Almanah »Grič« u neku je ruku pendant provansalskom »Armana Prouvençau« prve generacije felibara. Duhovnu vezu između ta dva pokreta najodređenije je istakao Ljubo Wiesner u predgovoru spomenutoj Vörösovoj knjizi: »O opravdanosti tih regionalističkih nastojanja suvišna je svaka diskusija. Regionalizam u umjetnosti samo je jedna od lijepih konzekvencija nacionalizma, kako ga Renan i Barrès razviše, a Matoš k nama prenese, svršava u postulatu: samo je ono umjetnina, što je izraz, što je simbol izvjesnih osebina komplikovane, ali jedinstvene i individualne psihe narodne (Matoš). U Francuskoj je taj pokret zahvatio pomalo sve umjetnosti, te muzički kult decentralizacije slavi godinama sve veće uspjehe«. (Tu Wiesner spominje Mistrala te novokatalonske pjesnike Verdaguera, Guimeru i Balaguera). Gričani postaviše sebi cilj, da stvore »hrvatski felibriž«, da donose regionalističke manifestacije u svim književnim vrstama i u svim umjetnostima, da stvore autohtonu hrvatsku umjetnost. Taj pokušaj uspio je jednako kao i pokušaj njihovih romanskih uzora: samo u lirici. Naš felibriž, istina, nije dao svoga Mistrala, ali je dao nekoliko solidnih lirskih imena. Provansalski pokret dao je, istina, i novelu, ali ona iščezava prema poplavi lirike. Mistralova provansalska novela »Nerto« nema ni izdaleka onog značenja, što ga imadu njegova lirska djela; jednako

48) Predgovor »Tončeku Tomašu«.

ni »Li papalino«, pripovijetke i novele iz papinskog Avignona Felixa Grasa, ili »La Pochi de Darié« Elzéara Jouveau-a, »La Feruno« Valère Bernarda. Pokušaja hrvatske regionalističke novele ima i u »Griču«. Odmah u prvoj knjizi almanaha izlazi Anton Novačan sa svojom novelom »Hudič v ulici sv. Mihela«, koja je regionalistička samo po tome, što donosi svijet Matoševe pariške boheme. Patetična novela Aleksandra Grlića »Stranac« i formom i intonacijom sjeća na Baudelaire-a, te znači opet tribut dekadentnom simbolizmu, točnije kultu Matoša. Kao uzorak regionalističke novele donio je »Grič« fantastičnu i blijedu novelu »Zvonar sv. Martina« Branka Hlavatoga, koji ni novelom »Vječna ljubav« nije uspio da se afirmira, tako da je poslije posve zašutio. Ukoliko imamo regionalnu novelu, ostvariše je književnici izvan »Griča«, na pr. Slavko Kolar, koga »Grič« napada. Još se manje može govoriti o regionalističkom romanu. Osim Félixa Grasa (Li Rouge dou Miejour,, La Terrour Blanco) i Valère Bernarda (Bagatouni, Lei Boumian), kojih djela nikad ne postigoše šireg publiciteta, nema ni provansalski felibriž romana. Jedini pokušaj romana regionalističkog u »Griču« jest ulomak najavljenog romana »Zla kob« Branka Hlavatoga u prvoj knjizi almanaha. Sam roman nije nikad objavljen u cijelosti, a valjda ni napisan. — Dramska poezija provansalska, iako razmjerno mnogo obilnija od proze, ipak još daleko zaostaje za lirikom, i kvantitativno i kvalitativno, ukoliko nije i to lirika u dramskom obliku. Ni Mistralova »La Rèino Jano«, ni Aubanelova »Lou Pan dou Pecat«, ni scenska djela Félixa Grasa, Jeana Monnéa, Charlesa Rieu-a, Jules Cassini-a, Louisa Astruca ne prijeđoše nikada granica lokalnog uspjeha, Naši Gričani nisu ni pokušali, da se afirmiraju u drami. Tek izvan »Griča« učinio je taj pokus Tomislav Prpić sa svojom »Bistričkom duologijom« (»Madona Bistrica«, regionalističko-tradicionalistički misterij, Zagreb 1921., i »Kristuš na cesti«, dramatska postaja na putovima naših regiona, Zagreb 1925.). Matzova kajkavska »Božićna priča« neme literarnih pretenzija i ima da služi samo kao **podloga za scensko muzičko** djelo. Ovamo ulazi i Prpićev kajkavski »Bistrički oratorij«. Oba su ta djela izvedena u Zagrebu, posljednje samo u ulomcima (mu-

zika Miroslava Magdalenića). Sva ostala »grička« proza sastoji od programatskih i polemičkih članaka Ljube Wiesnera, Krešimira Benića, Karla Häuslera, Nikole Polića, uz aforizme Vladimira Čerine (Pjesnik u klinici, Grič 1920.) i Antuna Brkana (Marginalia, Grič I, 1917.) te fragmente studija (Wiesner i Benić o Vanki u Griču I, 1917.) i prikaze (I. Novak o Gradniku u drugom prilogu almanahu, 1917., N. Polić o Vojnoviću, treći prilog almanahu, 1918.). Pozitivna je dobit za cjelokupnu hrvatsku književnost u regionalističkom pokretu samo lirika. I tu je paralela s Provansalcima potpuna. Naši regionalisti uspijevaju u svoje vrijeme da dođu u prve redove, i oni, može se reći, daju ton cijeloj našoj lirskoj produkciji neposredno prije rata, sve do tihe likvidacije »Griča«. Koncem g. 1918. zamire taj pokret, potisnut jačim i akutnijim tendencijama, novim, silnijim problemima.

Sve te regionalističke pjesnike veže, uz tematiku, posebni, čisto artistički smisao za detalj i za parnasovačku stogost forme. U prvoj knjizi almanaha izlaze ponajbolje Wiesnerove pjesme (Moja majka, Crkve) i lirska estetiziranja Nikole Polića (Arija s Griča, Mrtvi grad, Sa sela, Svirač). U prvom prilogu almanahu već se javlja mlađahni A. B. Šimić s dvije hercegovačkim regionalizmom obojene pjesme (Bule, Tiha mahala). U to vrijeme čita Šimić Mistrala i oduševljava se za njegov ep »Calendal«, točnije, za lirske partije u njemu. Tragovi te lektire vide se u Šimićevoj kritici o Nazorovoj »Utvi zlatokriloj«.[49]) Tu on uspoređuje Nazorovu površnu ljubavnu liriku sa staroprovansalskom ljubavnom lirikom, Mistralov »Calendal« s »Domom i svijetom« Franje Markovića. U toj kritici ne propušta on ni da brani mlade pjesnike regionaliste Matoševa kruga od općenitih zamjerki — da imitiraju Matoša. Lirski izraz Međumurja donosi u »Griču« Ivan N. Novak s pjesmama »Jesensko popodne« i »Mi smo« (treći prilog almanahu, 1918.). Ta se Novakova lirika, bez jačih akcenata, nastavlja u kalendaru »Književnog Juga« za g. 1919. (»U međumurskim vinogradima«). U posljednjoj knjizi, 1920. g. javlja se Augustin Ujević s dvije pjesme (Zavjetrina, Dažd) iz ciklusa »Lelek sebra«, te

---

49) »Obzor« od 28. III. 1917.

Ivo Andrić (»Marburg«). U tom posljednjem broju pokazuje A. B. Šimić već jasno buduću svoju literarnu fizionomiju u ekspresionističkim stihovima (Mesečar, Žene s jednim srcem, Izgubljene žene). Lirika Karla Häuslera u »Griču« zanimljiva je ritmički, ali joj na tom mjestu nedostaje raison. Svojom kasnijom zbirkom »Pjesme« (Koprivnica 1926.) kompromitirao se kao pjesnik i danas šuti. Ljubo Wiesner u posljednjem prilogu »Griču« još je matoševski sonetista (Voće, Šetnja u samoći, Ruže) i vrhunac svoga lirskog izraza postići će tek kasnije s lijepom i snažnom socijalnom pjesmom »Kupac čarobnih krijesnica« u zbirci »Pjesme« (izd. Narodne knjižnice, Zagreb, 1926.). Najavljenu studiju o Matošu do danas nije objavio, osim nekoliko odlomaka. U »Grič« uđoše konačno suptilni stihovi pokojnoga Milana Vrbanića, svega jedan ciklus od četiri pjesme, pod naslovom »Posthuma« (Grič I, 1917.).

Idejno vezan regionalističkim vjerovanjem, iako izvan »Griča«, ulazi ovamo i Wiesnerov vršnjak, Varaždinac Zvonko Milković, suradnik Bartulovićeva »Književnog Juga«. Već u njegovoj zbirci »Pjesme« (Zagreb, 1914.) jaki su regionalistički elementi, felibrističke tendencije očite. Ciklusi pjesama nose tu karakteristične naslove: »Zvonici s ladanja« i »Šaptaji vjetra«. Uz nešto vidrićevskih motiva i ritmike (Mjesečar, Ljeto, Oranje) nalazimo tu pjesama, koje su i po tematici i po narativnoj intonaciji karakteristične za lirsko zbivanje u tom krugu i u to vrijeme (Rani rad, Pogled na dolinu, Tijelovo, Vesper, Angelus, U ranom suncu). Nalazimo tu i neposrediu reminiscencu na provansalske lirske forme u »Baladi pastiru« s karakterističnim »Posvećenjem« (provansalski »Envoi«) na kraju. Većim dijelom svoga lirskog stvaranja, isključivši prozu, ulazi ovamo i Vilko Gabarić, koji bi s Franom Galovićem sigurno bio došao u pokret »Griča«, da ih nije prije zatekla tragična smrt. Zato nije slučaj, da baš Ljubo Wiesner piše još g. 1915. predgovor izdanja Gabarićeve književne ostavštine (izd. D. H. K., 1920.) nazivajući ga regionalcem. Njegove su pjeme vrlo nejednake vrijednosti, ali je po Wiesnerovu mišljenju zato »ipak dao par pjesama, u kojima opisuje svoja sela podravska i koje su dobre u pomlađenoj lirici našoj, pa je pohvala za njih veća od spočitavanja za druge«. U anakreontskim pjes-

mama uzorom mu je Vidrić, u »Zagrebačkim sonetima« Matoš, pa je Gabarić očit primjer, kako je tu artistički momenat nadvladao idejnu orijentaciju praškoga đaka.

»Grič« je likvidirao g. 1920. Ujević i Andrić odlaze u beogradsku književnu sferu, A. B. Šimić uređuje svoju ekspresionističku »Vijavicu« i »Juriš«, Wieshera i Polića guta redakcija novina, Benića provincija. Wiesner i Šimić postaju kasnije suradnicima »Savremenika«, u koji se vraćaju. Artizam »Griča« odlazi u prošlost pobjedom ekspresionizma, »autonomne umjetnosti, koja ništa ne će« i koja jednako ne će biti duga vijeka, jer u stvari znači obnovu pokopanog larpurlartizma secesije. Bilanca toga gričkog felibriža bila bi dakle krajnje oskudna, kad bismo taj pokret prosuđivali samo po djelima, što ih je on ostavio iza sebe. Bila bi to samo trogodišnja epizoda (od g. 1917.—1920.), da on nije izvan »Griča« i poslije »Griča« našao nastavljača. Dok su se Gričani uglavnom gubili tek u bojovnim programima, kasniji su regionalisti izvršili taj program u posljednjim, logičnim konzekvencama — stvorivši regionalnu liriku u dijalektu. Značenje i važnost pokreta »Griča« leži dakle u prvom redu u tome, što je on izizvao različite književne struje, s različitim namjenama: novokajkavsku i novočakavsku regionalnu liriku, potakao je donekle i obnovu seljačke književnosti, koja se proširila i na teren bunjevački,

Prikaz toga užeg regionalističkog pokreta u hrvatskoj književnosti bio bi nepotpun, kad se ne bi barem spomenuo rad oko upoznavanja naše javnosti s novoprovansalskom književnošću. Taj je rad, doduše, vrlo skroman, ali ga valja prikazati baš zato, jer nije dosta zapažen. Još u prošlom stoljeću notirao je Šenoa pojavu Mistralovu i stari »Vijenac« donosi njegovu crticu »Arkolski tambur« u prijevodu Oskara Salopeka (god. XXV., 1893., str. 781). Povodom Mistralove smrti piše dr. Vladimir Zagorsky nekrolog u »Savremeniku« (god. 1914., str. 287). Povodom stogodišnjice Mistralova rođenja (8. IX. 1830.) donosi »Obzor« niz informativnih članaka o provansalskoj književnosti iz pera dra Ive Hergešića (u listopadu i studenome 1930.). Isti pisac piše i poseban prikaz o Mistralu i u »Hrvatskoj Prosvjeti« kao pogovor Domjanićevim prijevodima i u »Hrvatskoj Reviji«. U svojoj studiji »Evropski romantizam« (Zagreb, 1931) dodaje Hergešić članak o Mistralu kao primjer romantičnog nacionalizma. Te se teme dotiče i u svojoj »Komparativnoj književnosti« (izd. Matice Hrvatske, 1932). »Prosvjetni glasnik«, koji je kratko vrijeme izlazio u Zagrebu, donosi (u br. 5—6, 1930.) kratke referate o predavanjima dra Hergešića o provansalskom felibrižu u Francuskom Institutu u Zagrebu i o predavanju Tomislava Prpića o refleksima felibriža u hrvatskoj književnosti, u slavističkom klubu zagrebačkog sveučilišta. Isti broj donosi i nekoliko Prpićevih prijevoda pjesama F. Mistrala (Magali, Chanson) i Jean-Marc Bernarda (Billet, Ah! Je vais donc revoir..., Nos clochers dauphinois). Dok je Prpić prevodio Provansalce na štokavski, preveo je Dragutin Domjanić izbor iz provansalske lirike kajkavski i izdao ih u Zagrebu g. 1933. pod naslovom »Popevke z provansalskoga«, zajedno s predgovorom Hergešićevim (preštampan spomenuti članak iz »Hrv. Prosvjete«). U toj se knjižici nalazi sedam pjesama četvorice autora: Roumanille, Aubanel, gospođa Brémond, Mistral (ponovno njegova Magali). Može se tu registrirati još i Hergešićev članak »Što je felibriž« (Jutarnji List, VI, 1930.) te predavanje francuskog slaviste Jeana Dayre-a u okviru »cours de vacances« 1930. u Beogradu, kao i Hergešićevo predavanje u zagrebačkom Pučkom sveučilištu (Provansa i Hrvati) (1931.). Zaslužni Provansalac Dayre sprema za štampu i dvije studije o našim »regionalcima«, i to Dragutinu Domjaniću, kojega naziva »le poète felibriéen, i o Vladimiru Nazoru, kojega označuje kao mediteranskog pjesnika, »le poète mediterranéen«. Regionalistički princip vodio je Dayre-a i kod provođenja i sastavljanja antologije hrvatskih pripovjedača.[50]) O istaknutom felibrističkdm teoretičaru i pjesniku, Emilu Ripertu, pisao je u dva navrata Tomislav Prpić («Place de la Concorde 1934« — Hrv. Revija, 9, 1935; »Taillandierov nasljednik« — Obzor, 6. VI. 1936.). Prpić je u feljtonu prikazao i rad najistaknutijeg suvremenog provansalskog pjesnika Joseph d' Arbauda (»Mistralov nasljednik«, Obzor, 11. V. 1936.).

---

[50]) Anthologie des conteurs croates modernes, izd. Matice Hrvatske, Zagreb, 1932,

III.

NOVOKAJKAVSKA I NOVOČAKAVSKA LIRIKA

Iako je A. G. Matoš, iza posljednjeg predilirskog kajkavca Ignjata Kristijanovića, prvi opet progovorio kajkavski u našoj književnosti ovoga stoljeća (Novo Iverje, 1900.) napisavši samo svoj Hrastovački nokturno, pjesmicu od dvije stofe po četiri stiha, možemo ga označiti ocem novokajkavske lirike. Postoji li, uostalom, uopće neka posebna »novokajkavska književnost«? Egzistencija nekolikih zbirki kajkavskih pjesama, koje su se pojavile u razdoblju od tri decenija do danas, govori nam, da imamo novu, umjetničku, kajkavsku liriku, ali nijedan od tih liričara ne istupa sa željom, da se stvara neka posebna književnost, već svi oni žele i hoće, da to njihovo stvaranje bude samo dijelom stvaranja općega, svi oni smatraju tu liriku sastavnim dijelom, integralnim dijelom naše književnosti kao cjeline. Istina, Matoš je i prije Domjanića slavio stihom »slatko kaj« (»Gnijezdo bez sokola«, Savremenik, 1911.), njegova je proza puna kajkavskih riječi i izreka, koje imadu da dadu samo lokalnu boju sujetu, no on sam nikada nije konkretno progovorio o obnovi kajkavske književne riječi. Hrastovački nokturno i nije pjesma, kojom bi Matoš htio da inaugurira novu kajkavsku liriku, već je ona nastalo onako usput kao kapriciozna igra u njegovoj prozi. Ta je pjesma tako i stajala osamljenom punih četrnaest godina i iz tog scherza nitko nije ni izvodio nikakvih zaključaka. Tek kasnije, kad je regionistička misao poprimila konkretnije oblike, postalo je pitanje regionalističke ekspresije neizbježivim i neodgodivim — ono je prirodno i logično moralo dovesti do lirike u dijalektu. Još prije rata i prije pojave samoga »Griča« teze su bile formulirane,

materijal spreman. Prvi dosljedni regionalistički pjesnik pojavio se s kajkavskim stihovima neposredno prije svjetskoga rata — Fran Galović. Međutim je o njegovim kajkavskim stihovima naša javnost malo ili ništa znala, jer su štampani tek g. 1925. u Književnoj republici (br. 11 i 12). Tu zbirku od svega dvadeset i dvije pjesme priredio je bio za štampu sam Galović, pod naslovom »Z mojih bregov«, ali ga je smrt na ratištu u Srbiji spriječila da je izda. Tako ta zbirka još i danas čeka na izdavača, da bude pristupačna širokoj publici. Primat u novokajkavskoj lirici pripada dakle Galoviću, a ne Matošu, iako Matoš stoji kronološki na prvome mjestu u Antologiji moderne lirike (1933. god.) među regionalcima. Međutim, ta predratna kajkavska lirika Galovićeva nije mogla da izvrši nikakva utjecaja, niti je mogla, ležeći u rukopisu u pisaćem stolu, da dade pobudu za nastavljanje takvoga rada. Proces zbog toga ipak nije mogao da ne ide svojim putem. Kajkavska bi se lirika bila pojavila i bez Galovića, kao što se i pojavila samostalno, neovisno o Galoviću i izvan »Griča«, koji nije ni došao mnogo dalje od teorija. God. 1917. javlja se Dragutin Domjanić sa svojom knjigom kajkavskih stihova »Kipci i popevke«. Društvo hrvatskih književnika kao izdavač sankcionira tu »herezu« i Domjanić postizava tom lirskom zbirkom nečuveni popularitet, ne samo među kajkavcima. Fama o neprikladnosti »pokvarenog« kajkavskog govora kao umjetničkog instrumenta rasplinjuje se, i Domjanića dopade slava prvoga kajkavskog lirskog pjesnika i začetnika poezije u dijalektu. Nešto kasnije javlja se s kajkavskim stihovima Tomislav Prpić u »Savremeniku« i u zbirci pjesama »Modri časovi« (1920.). On u to vrijeme predstavlja najmlađu generaciju i obuhvata stihom tri regije: Zagreb, zagrebačko Prigorje i Hrvatsko Zagorje. Iako izvan »Griča«, programatski se priklanja Gričanima i u svojim djelima provodi taj program konzekventno. (Mrtvi grad, Zagreb 1921., i Plava gora, lirika, Zagreb 1923.). Gotovo istovremeno javlja se u novokajkavskoj lirici Nikola Pavić (Lirika, Čakovec 1922., i »Pozableno cvetje« 1923.). Ono, što nije dovoljno uspjelo Novaku, uspjelo je Paviću: da nam dade lirski izraz Međumurja. Kronološki slijede zatim ponovno dvije lirske zbirke Domjanićeve (»V suncu i

senci«, Zagreb 1927., i »Po dragomu kraju«, Zagreb 1933. — kao postumno izdanje). Najmlađi su kajkavski liričari: I. Jambrec u »Hrvatskoj Prosvjeti«, Stj. Ostroški u »Književnim Horizontima«, i Petar Kren, koji je dospio već i da izda zbirku »Licitarsko srce« (Zagreb, 1934.). Prvi pliva još u Domjanićevim vodama, drugi se orijentirao u pravcu t. zv. socijalne lirike, a treći je još posve beizražajan. O njima se još ne može govoriti, dok im se književne fizionomije jasnije ne ocrtaju.

Tako je razmjerno u kratkom vremenu od dva decenija novokajkavska lirika stala na vlastite noge dostignuvši izrazom štokavsku, pa i prestigavši je u svojoj domeni: zemlja, tlo. To je po jednodušnom sudu kritike dokazala antologija »Hrvatska moderna lirika« (Zagreb, 1933.), gdje se ta lirika prvi put prikazala kao cjelina (Matoš, Galović, Domjanić, Prpić, Pavić).

Razvoj čakavske lirike pokazuje mnogo sličnosti s razvojem lirike kajkavske. I novočakavska književnost ograničuje se na liriku. Kao što je kod kajkavaca dugo vremena stajala osamljenom prva Matoševa kajkavska pjesma iz god. 1900., tako je i kod čakavaca Vladimir Nazor dugo stajao sam sa svojom prvom štampanom modernom čakavskom pjesmom (Galijotova pesan, 1908.). Ni Nazor, kao ni Matoš, nije tom pjesmom htio da istakne nikakav novi program. Bile su to pjesme spjevane za se, za vlastitu radost. To je radost eksperimentiranja s dijalektom, i Nazor je tek danas požalio, što onda nije »iz te vode više pio«. Stav čakavaca prema zajedničkoj štokavskoj književnosti jednak je kao i stav kajkavaca: ta lirika ne će i ne može da narušuje jedinstva hrvatske književnosti. Ona je samo izraz pijeteta prema govoru, koji polagano, ali sigurno iščezava, izraz bojazni, da bi umjetničko bogatstvo posebnog čakavskog duha mogla da ostane nefiksiranim, želja da se dijalektom oplodi i naš štokavski književni govor. Moderna čakavska lirika naglo se razvila zahvaćena elanom lirike kajkavske. Čakavska pjesma Ernesta Radetića u smrt Dragutinu Domjaniću (Hrvatska Revija, 1933., br. 7) izriče to priznanje kajkavskoj lirici.

Poslije Nazorovih pojedinačno štampanih čakavskih pjesama (»Galijotova pesan« u Matičinom izdanju »Hrvatskih kraljeva«, 1912.; Ban Dragonja i ostale u Vodnikovim izdanjima Nazorove »Epike«, 1918.) i Ujevićeva čakavskog »Oproštaja« (Hrvatska mlada lirika, 1914.), prvi se javlja s cijelom knjigom čakavskih stihova Hvaranin Pere Ljubić (Bodulske pisme, Šibenik 1927.), a zatim Istranin Drago Gervais s knjigom »Čakavski stihovi« (Crikvenica, i Zagreb 1934. 1929.). Toj dvojici pridružio se drugi Istranin, Mate Balota, koji svojih stihova do sada još nije izdao u posebnoj knjizi. Tako su i čakavci dospjeli da u antologiju »Moderna hrvatska lirika« (1933.) uđu kao izgrađena cjelina u regionalni dio te antologije, kvalitetom ravnopravni kajkavcima. Dok je kajkavska lirika toplija, intimnija, suptilnija, čakavska je tvrđa, krepča, s epskim elementima. Čakavci su sa svojim smislom za zajednicu pretekli kajkavce i izdali već i »Antologiju nove čakavske lirike« (Zagreb 1934., urednici Ivo Jelenović i Hijacint Petris). U nju uđoše ista imena, što ih nalazimo u regionalnom dijelu Tadijanović-Delorkove antologije, tek u širem izboru. Prema petorici kajkavskih pjesnika, stoje tu petorica čakavaca Nazor, Ujević, Balota, Ljubić i Gervais. Kao dodatak štampane su tu i čakavske narodne pjesme, pjesme narodnog kolektiva, narodne duše, simbolizirane u nazivu »Neznanka«.

Mladi katolički obojeni Šibeničanin Vinko Nikolić, koji je prošle godine već dospio da izda knjigu lirike »Proljetna svitanja« obećaje da će se razviti u liričara, čije će se ime još spominjati. Šteta je što mladi Krčanin Vladimir Jovanović nije objavio svojih vrlo dobrih čakavskih stihova, koji su nastali doduše pod dojmom Balotine socijalne lirike, ali su potpuno originalni i neposredni. Možda bi ga štampano slovo potaklo na daljnje stvaranje, što bi svakako bila dobit za čakavsku liriku.

Osim tih modernih čakavskih pjesnika prvaka javljaju se s čakavskim stihovima još neki pjesnici, koji su dijelom oduševljeni dilentanti, dijelom premladi, dijelom premalo izraziti, a da bi im se moglo odrediti mjesto za sada. Među prve možemo ubrojiti Hvaranina J. Carića i Istranina Jakova Cecinovića, župnika u Medulinu kraj Pulja (pseudonim »Črni Mato«), a među druge Peru Dulčića iz Brusja na Hvaru, i Matu Meštrovića iz Ervenika kraj Splita.

Čakavska je antologija izazvala odmah živu diskusiju u javnosti, te je tim povodom izišao cijeli niz polemičkih i informativnih članaka u »Hrv. Reviji«, »Obzoru« i »Istri« (Štefanić, Prpić, Pavešić, Nazor, Šeparović, Jelenović, Strohal, Petris, Balota, A. Rojnić).

Promatrajući tu novočakavsku i novokajkavsku lirsku renesansu nadaje se samo po sebi pitanje: što hoće ti književnici u dijalektu? Zašto se ograničuju samo na liriku? Ima li ta poezija svoj raison d' être? Nisu li te manifestacije dijalekatata opasne jedinstvu hrvatske knjige? Nisu li u najmanju ruku luksus za malen narod? Kakvi su izgledi toj knjizi za budućnost? Odgovorivši već na prvo pitanje, odgovorili smo i na sva ostala pitanja. Nijedan od tih čakavca i kajkavaca ne shvaća svoj istup atakom na knjigu štokavsku, separiranjem od nje ili čak negacijom štokavskog književnog jedinstva. Te književne manifestacije nemaju karakter »protureformacije« prema Gajevoj »reformaciji« — ta velika većina tih pisaca piše uporedo i štokavski. Dijalekat sačuvaše samo za najintimnije, najsuptilnije manifestacije duha, duše svoga kraja, pa je zato taj pokret i ostao ograničen uglavnom samo na liriku, samo na ono, što je »neprevodivo«. Pritom ih vodi čuvstvo pijeteta prema nečemu što je u nestajanju, a da se, po Nazoru, još nije ni iživjelo, želja da se to bogato šarenilo fiksira prije konačne propasti. Ta je konzervatorska tendencija ujedno i raison d' être cijeloga toga nastojanja, koje prema tome ne može ni da bude opasnim po jedinstvo naše knjige: ono ne ide protiv književnih napora općih, već paralelno s njima. Pojava književnosti u dijalektu ne može se nazvati ni luksusom, jer se kreće u razmjerno malim razmjerima i jer je pristupačna svakome. Ovako taj istup ne slabi cjelokupnost, već je popunjuje, obogaćuje, osvježuje i čini zanimljivijom. Time je ujedno determinirana i budućnost regionalističkih tendencija uopće: one će se javljati sporadički, u manjim lii većim vremenskim razmacima, prirodno uvijek onda, kad atmosfera uniformnosti postane odviše teškom vapeći za osvježenjem, za diferencijacijom. U čemu će se očitovati diferenciranje u dalekoj budućnosti, kad nestane dijalekata, pitanje je, koje nas zasad ne zaokuplja.

IV.

HRVATSKA SELJAČKA KNJIŽEVNOST

Hrvatski regionalistički književni pokret u »Griču« i izvan njega postavio je sebi kao cilj: izgradnju regionalnih književnosti u okviru književnosti opće. Pritom je on nužno postavio selo i seljaka u središte svoga interesa. Književnici regionalisti približuju se svijesno svome seljačkom narodu, prisluškuju njegovo bilo, uživljavaju se u seljačku sredinu i donose to u svojim književnim djelima onako, kako su oni, građanski pisci, doživjeli; a doživjeli su jednako kao i njihovi stariji provansalski drugovi: opterećeni građanskom kulturom, te služeći se njezinim sredstvima izražavanja. Taj se dakle naš regionalistički pokret može nazvati pokretom odozgo. Time je takvoj knjizi određena i uloga: ona služi intelektualcu, a ne radniku i seljaku; ona ima da mu približi onaj svijet, od kojega se već njegov djed ili otac odalečio, a sin se već posve otuđio.

Prestankom usmene narodne književnosti epskoga razdoblja prestao je i narod da bude subjektom u procesu književnoga stvaranja, te je postao objektom u građanskoj književnosti »o narodu«. Težnja za vlastitom afirmacijom u riječi nije time nikad prestala, i trebalo je samo da se stvore preduvjeti da puk postane ponovno subjektom u tom procesu, ovaj put u književnosti pisanoj. Pojava te književnosti bila je neminovna, bila je samo pitanje vremena. Kad se takva književnost pojavila u južnoj Francuskoj neposredno prije pojave organiziranog felibriža, pozdravila ju je medju prvima slavna romansijerka George Sand izrekavši maksimu, da je narod rođeni umjetnik. Ta je književnost prirodno bila regionalna i vezana uz dijalekat, za koji se zalaže u to vrijeme sam Charles Nodier.

Kao što se ta pučka regionalna književnost javlja spontano prije građanskog felibriža, tako se i hrvatska seljačka književnost, jednako nužno regionalna i vezana uz dijalekat, pojavila prije našega građanskog regionalističkog pokreta, čim su stvoreni realni uvjeti za njezin razvitak. Njeni su predstavnici seljaci, njezin je predmet selo, koje će ti književnici-seljaci donijeti neposredno dajući sebe. I jednom i drugom pokretu cilj je isti ili bar sličan: da se stvori samobitna, narodna hrvatska literatura na osnovi hrvatske narodne kulture, što ju je kroz vjekove sačuvalo selo. Na stvari ništa ne mijenja činjenica, što su se oba pokreta pojavila neovisno jedan o drugome i zasebno se razvijala stupajući različitim putovima. Seljački je pokret književni pokret odozdo, iako ga je formirao i organizirao pojedinac, intelektualac. Kao što građanski regionalisti nazivahu Matoša svojim Rabbijem, tako se ocem toga seljačkoga regionalizma književnoga, te hrvatske seljačke književnosti može nazvati Ante Radić. Zametak toj književnosti nalazimo u Radićevoj »Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu« za Akademijin Zbornik na narodni život i običaje južnih Slavena (Zagreb 1897, sv. 2.). Definirajući razliku između naroda i gospode dvjema različitim kulturama, kaže dr. Ante Radić: »Ne rađa kultura, prosvjeta prijezirom i zametavanjem, nego tim rađa tuđa kultura. Drugo je, uči li te tvoj čovjek tvojim jezikom, uči li te poznavati i ljubiti ono, što je tvoje i njegovo, čemu obojica kažu: naše, a opet je drugo, kad te uči tuđinac, koji sve svoje hvali i uči te ljubiti, a sve tvoje kudi i uči te sve tvoje prezirati. Tu se s kulturom, prosvjetom rađa i nešto drugo, tu kultura, dok jedne podiže, druge ponizuje. Tu je korijen onome i onakomu mišljenju o narodu, o kojem govorimo.« (Str. 6). Te tuđe kulture jesu: klasika i kršćanstvo, a njima nasuprot stoji kultura narodna. Odatle izvodi Radić dalje: »Ako i narod ima svoju kulturu, treba ispitati, u čemu stoji, kakova je; treba joj , pa bila kakova mu drago, odrediti mjesto uz druge, a ne pod drugima. Tako će se doći do uvjerenja, da svi narodi, koliko mogu prema prilikama, u kojima živu, rade na zajedničkom djelu ljudske prosvjete, Tako će se skrhati oštrac prigovaranju tuđinaca, koji kulturne tekovine susjednih naroda pripisuju samo sebi: Tako ćemo saznati, ima li narod i koliko ima u svom biću uvjeta za život i razvitak.«[51]) U tu svrhu ima se sakupljati folkloristička građa za etnološku obradbu. Po Radiću to je put do pomirenja različitih kultura — narodoznanstvu je cilj pomirenje gospode i naroda. Budući da sakupljač narodnoga blaga treba da dobro pozna kraj i ljude, smatra Radić za taj posao najprikladnijima bistre seljake, nenatrunjene gradskom kulturom. Oni će vjerno i sigurno zapisati što vide i čuju, svojim vlastitim, domaćim jezikom, lokalnim dijalektom. Ne samo to. Seljak će tako i aktivno ući u književnost, od objekta postat će subjektom. O tome govori dr. Ante Radić u članku »Narod o sebi«: »Od kolikoga bi zamašaja seljačko ovo pisanje moglo biti za duševni razvoj naroda, za razvoj i širenje prave narodne kulture i književnosti, može se tek naslućivati«.[52]) Seljak rijetko i nerado uzima u ruku gospodsku, tuđu i nerazumljivu knjigu, osjećajući prema njoj nekritičko strahopočitanje. Dobije li u ruke knjigu seljačkog autora, njemu blizu i razumljivu, nestat će, misli Radić, one mistične predodžbe o knjizi. Seljak će spoznati, »da knjige mogu pisati svakojaki ljudi, da knjiga može biti dobra i loša: seljak će se osloboditi ropstva književnom kulturtregerstvu.«[53]) Putem knjige govorit će seljak seljaku, upoznat će se i približiti jedan drugome različiti krajevi, i »tako ćemo doći do prave narodne kulture i književnosti«. Taj rad, naravno, »ne smije proći školskoga čistilišta«, jer će ga taj narod primiti samo djelomično ili će ga posve otkloniti. Smatrajući književnost nekoga naroda odrazom njegove narodne kulture, htio je Ante Radić da početak autohtone narodne, seljačke, književnosti veže uz sakupljanje spomenika te hrvatske narodne kulture. U tom pravcu on polemizira s javnim mišljenjem svoga vremena: »Gdje se je — pitate — narodna kultura ovako stvarala? Ne

---

[51]) Str. 13.

[52]) Sitniji prilozi, Zbornik za nar. život i običaje, III b, str. 206.

[53]) Str. 206.

znam, da se je gdje ovako stvarala, t. j. knjigama o narodnom životu i običajima. No znam na pr. to, da je čitava grčka tragedija osnovana sa nekoliko priča i mita, koji su bili poznati svakom grčkom seljaku. Nama su, naprotiv, školovanim ljudima bolje poznate ove grčke priče nego naše narodne. O tim pričama pišemo mi rasprave, na osnovu kojih dobivamo položaj u društvu i sva građanska prava. Izučavalac naprotiv duševne baštine našega naroda mogao bi od gladi skapati. No već ta sama pojava, što se narodna kultura mora sada te skupljati, dokazuje jasno, da se naša kultura nije organski, sama iz sebe rađala, dokazuje jasno, da ta kultura trpi pod tuđom navalom. Nije dakle ni čudo, što se naša narodna kultura mora boriti istim oružjem — knjigama protiv knjiga. Ta pojava dokazuje uostalom najbolje, da se sami osjećamo kao krivci pred narodnim duhom, kojemu smo se iznevjerili; dokazuje naše spoznanje i priznanje, da smo u kulturnom ropstvu. I s tim spoznanjem možemo biti zadovoljni,[54])

Kad je Ante Radić odgovarao, da ne zna gdje se narodna kultura tako razvijala, on ili nije znao, ili se nije sjetio Provansalaca, svih onih diletanata i učenjaka, radoznalih putnika i lingvista i historičara, prijatelja i pokrovitelja dijalekata, koji su pripravili teren regionalnoj književnosti, najprije radničkoj i poluseljačkoj (Agricol Perdiguier, Charles Poncy, Jasmin), a onda i samom meridionalnom felibrižu. On bi tu bio našao analogne probleme, jednake prigovore humanista sa Sorbonne. Kad se pojavila knjiga »Poésies sociales«, kad je pukla slava užaru Savinien Lapointe-u i pekaru Reboulu, istupio je Lerminier snagom svoga autoriteta profesora na Collège de France protiv te proleterske poezije i protiv njenih zaštitnika i inspiratora, protiv George Sand, Olinde Rodrigues-a, Bérangera i Lamennaisa. On protestira u ime »literarne kulture, koja iziskuje dugotrajno produbljivanje i strpljivost, u ime estetske ljepote, koju nimalo ne poštuju ta sirova buncanja.«[55])

---

[54]) Str. 207.
[55]) Ripert, La Renaissance Provençale, str. 179.

Dr. Ante Radić koncem prošloga stoljeća stoji sam sa svojim bratom Stjepanom u tim svojim nastojanjima. On je teoretičar, organizator, sabirač, urednik i jedini pisac, jedini pokrovitelj. Kao učenjak on ne ostaje sa svojom »Osnovom« u kabinetu, već pristupa god. 1900. praktičnom ostvarenju svojih misli i osniva polumjesečnik »Dom«, list »hrvatskom seljaku za razgovor i nauk«. Tom prvom, »malom« Domu (1900.—1904.) Ante Radić je i izdavač i urednik i vlasnik i jedini radnik. »To me je samo učvrstilo u misli«, kaže dr. Radić zahvaljujući barunu Ferdinandu Billotu za dar od 400 kruna tiskarskom fondu lista, »da treba početi odozdola, ali polako, tiho, bez buke, bez reklame i bez straha«.[56]) Godinu dana kasnije osniva Antin brat Stjepan mjesečnik »Hrvatska misao« i radi oko organiziranja seljaka. Plod toga rada jest osnutak političke seljačke organizacije i god. 1904. ulaze hrvatski seljaci pod vodstvom Stjepana Radića prvi put u hrvatski sabor, prvi put postaju političkim faktorom. Književna djelatnost hrvatskog seljaka razvija se u obnovljenom, »velikom« Domu (1906.—1930.). Pisci su sve brojniji, sve plodniji i sve raznovrsniji. Osim političkih i prigodnih stihova i članaka javljaju se tu i priče, pjesme, članci, proza s umjetničkim pretenzijama. Pojava »Seljačke prosvjete« (1926.—1929.) znači već književnu pobjedu prvaka seljačkih književnika i postojanje posebne, jasno ocrtane seljačke književnosti, koju nitko više ne može zanijekati. Ta se književnost nastavlja intenzivno u godišnjaku »Božićnici«, u mjesečniku »Evolucija« (osnovana 1931. god.) i u »Seljačkom svijetu«.

Najistaknutiji naši seljački književnici javiše se zajedno još god. 1916. u »Ratnoj pjesmarici«. Deset godina kasnije primio je najbolji naš seljački književnik Mihovil Pavlek (Miškina) iz Đelekovca u Podravini priznanje građanske kritike za svoju knjigu »Za svojom zvijezdom«. Njegov drug, jedan od najistaknutijih seljačkih književnika, Mijo Stuparić, seljak iz Vidrenjaka, autor epske pjesme »Matija Gubec«, piše tim povodom u članku »Hrvatska seljačka književnost«: »U pozdravu

---

[56]) Dom 1900., str. 206.

anđeoskom stoji: I riječ je tijelom postala i prebivala među nama....« Hrvatska seljačka književnost iz dana u dan razvija se i napreduje onako slobodno i prosto, kao što slobodno i prosto kruži zrakom ptica... Nema tu kalupa ni narudžbe i ovako radi, ovako piši i pjevaj, nego svatko radi i piše onako, kako on i njegov narod osjeća, a pjeva onako, kako mu duša pjeva... I baš u ovom slobodnom razvitku leži uspjeh... Sve ovo moglo se napisati i ustvrditi već i prije, ali danas — nakon izdanja Miškinove knjige »Za svojom zvijezdom« — to je očigledno na radost hrvatskom seljaštvu i svim pravim narodnim ljudima.«[57]) Seljački se pisci pokazaše i kao vrsni polemičari. Kad se dr. Ivan Nevistić oborio u »Vijencu« na izdavače Pavlekove knjige smatrajući forsiranje seljačke književnosti, koja bi imala biti nekim nastavkom tradicionalne književnosti, zabludom školovanih pisaca, odgovorio mu je seljak Miško Račan u članku »U obranu Miškine, seljačke kulture i seljačke književnosti« ovom formulacijom: »Ako se smatra, da je književnost samo nekakav plod mašte pojedinaca, koji promatraju načine razvratnoga života, razne vratolomije, lomljavinu gradskog života, onda se mi s time potpuno ne slažemo. Jest, mi priznajemo, da je stvaranje, rađanje u mašti slika takva života, makar ga se iznosilo vjerno u punim crtama pred čitaoce, samo neka književnost. A g. Nevistić misli, da je to ujedno i narodna književnost. A ako je to uistinu narodna književnost, onda su izdavači Miškinove knjige (Seljačka Sloga) uistinu cilj promašili, kao što bi onda uistinu bilo suvišno, da mi govorimo i radimo za neku kulturu sela. Ako se pako književnost, i to narodna književnost, smatra ogledalom opće narodnim, ako ista ima da bude prava i potpuna slika naroda i života narodnoga onakvoga kakav on uistinu jest, onda su izdavači Miškinine knjige uistinu pravi nastavljači i usavršavatelji naše narodne književnosti, a pošto smo mi u većini i u bitnosti narod seljački, prema tome i seljačke kulture i književnosti.«[58]) Taj zahtjev za čisto hrvatskom, autohtonom kulturom ujedno je dakle i rai-

[57]) Seljačka prosvjeta, str. 200.

[58]) Seljačka prosvjeta, 1926, str. 231.

son d' être te seljačke književnosti, jer je seljačka kultura — narodna kultura. Taj se raison d' être gubi onim časom kad seljaci, — a ta pogibao neprestano prijeti, — počnu manje ili više uspješno imitirati građanske pisce Tu počinje odgovornost onih, koji danas upravljaju tim književnim pokretom. Rudolf Herceg, jedan od građanskih vođa toga seljačkog književnog pokreta i jedan od osnivača »Seljačke Sloge« u Zagrebu, poziva se u članku »Seljačka kultura — narodna kultura« na starohrvatske iskopine u sjevernoj Dalmaciji, koje »dokazuju bjelodano, da je današnja hrvatska seljačka kultura nastavak iskonske i originalne hrvatske narodne kulture- a »nosilac, subjekt ili stvaralac hrvatske narodne (seljačke) kulture je hrvatsko seljaštvo.«[59]) Pritom se on poziva na djelo Strzygowskoga o starohrvatskoj umjetnosti, u kojem je »nedvoumno dokazano, da je naša današnja seljačka kultura samo nastavak stare hrvatske samonikle narodne kulture. Prpić u članku »Hrvatska seljačka kultura« (Obzor, 26. VII. 1936.) govori o relativnosti pojma autohtonosti. Stanovište da je seljačka književnost posebna, prihvaća Luka Perković u članku »Naše selo i naši seljački književnici«.[60]) On kaže: »Kad bi se književnost naših seljačkih književnika ocjenjivala načinom i argumentima, kojima strogi građanski kritičari ocjenjuju svoje pisce, onda bi ona dobrim dijelom ostala ispod nivoa, koji se mora dostići, da tko bude proglašen književnikom u građanskom smislu, bez obzira na stupanj svoje nadarenosti. No i tu, kod građanskih kritika, ima više škola, pa će jedan ili više njih, mimoišavši nedostatak u postavljanju problema, mali broj tema, skučenost fatazije, odsustvo psihologije i t. d., ipak priznati u njima književnika, samo s drugim interesima, s drugim kulturnim i staleškim krugom, s drugim pobudama, s drugom svrhom pisanja i t. d. Vidjet će naime, da je njihov hod — odlučno i bez nakane, da se ikad više vrati na niže — usmjeren na više, onamo, gdje se nalaze ti, koji ne će da ih priznaju ili ih priznaju kroza zube. Jer oni vode sa sobom veliko mnoštvo svoje braće, koji napreduju polagano i samo u

[59]) Seljačka prosvjeta, 1928, str. 41.

[60]) Književnik, 1930, str. 244.

intervalima, zadržavajući se pri radu svojih ruku, koji je znoj za njih, a plod i blagoslov za druge. A nisu mnogo zakasnili za onima, koje žele dostići, oni — orači nedirnute rose, hodači po negaženom snijegu i pjevači naših šuma, koje im se jekom odazivaju. Njihov govor već postaje jasan i onome, koji ga — rodivši se u gradu — nije nikad razumio, i onome, koji ga je — rodivši se na selu — bio već zaboravio. Isporedimo li naime naše književnike prije 50—40—30 godina, književnike, koje je književna povijest priznala takovima, s današnjim našim seljačkim književnicima, vidjet ćemo, da je samo gornji broj godina u razlici življenja jednih i drugih kriv, što i ove današnje seljačke književnike službena školska historija ne vodi u svojem popisu i što će ih može biti konačno izostaviti iz računa. To je ujedno dokaz, da umjetnost kao i svu kulturu stvaraju klase, koje se nepriznavanjem brane jedna od druge ili: koje ne priznavajući tuđe hoće da istaknu vrijednost svoga.«

Doista, ne smije se gubiti s vida, da se tu radi o posebnoj književnosti, o seljačkoj književnosti, koja se ne može i ne smije miješati s građanskom književnošću. Dok je građanska književnost individualistička, osnovna je značajka seljačke književnosti — kolektivnost. Ona se javlja kao potreba i izraz narodnog, seljačkog kolektiva i samo tako dugo, dok zadržava taj karakter, ona može da živi. Čim ga izgubi, čim ona prestane da bude izrazom kolektiva, ona gubi svoju osnovnu funkciju, gubi svoj raison d' être i nužno prestaje. Preživjeti je mogu samo seljački pojedinci, kojima je uspjelo, da se umjetnički nađu na razini građanskih književnika ili se gube u bezvrijednom i jalovom podražavanju toj građanskoj književnosti — u svakom slučaju prestaje da postoje kao seljački književnici. Oni su onim časom mrtvi za seljačku književnost. Pred tom činjenicom ne valja zatvarati oči. Oni građanski književnici, koji nekritički forsiraju takovu književnost i gledaju u svakom pokušaju otkrivenje, nisu za tu književnost manje štetni, nisu joj manji neprijatelji od onih, koji je negiraju, koji su joj otvoreni protivnici. Opasnih simptoma te književne bolesti nalazimo već danas u toj seljačkoj književnosti: srijemski seljak Mato Mandić sa svojim slobodnim stihovima, kojih narod ne pozna i koji odaju jasan utjecaj lektire građanskih pisaca, nisu nikakva književna dobit, već su u najboljem slučaju dokaz elastičnosti, prijemljivosti i podatljivosti pojedinca. Sličan je slučaj sa seljacima na području likovnog izražavanja. God. 1931. na izložbi udruženja likovnih umjetnika »Zemlja« pobudio je Krsto Hegedušić sa svojom »seljačkom slikarskom školom u Hlebinama« senzaciju s izlošcima seljaka. On ih je, posve ispravno, prikazao kao zasebnu cjelinu. Primitivizam Generalića i Mraza, spontan i originalan, unio je osvježenje u likovni život građanski, prezasićen rafinmanom građanske sredine, koja je čeznula za novim izrazom, za izlazom iz virtuoznosti i jalovog eksperimentiranja. Međutim je na izložbu u Zagreb došao i sam Generalić, s naprtnjačom na leđima. Stao je pred slikama zagrebačkih slikara, osjetio, naravno, strahopoštovanje i zaželio, da se i on približi tom načinu crtanja i slikanja. Nije znao, da građanski slikari traže snage, okrepe, osvježenje i nadahnuća za krčenje novih putova vraćajući se baš tome selu. Danas, kad se probudila i javno progovorila savjest našega sela, valja očekivati, kaže Luka Perković u spomenutom članku, da će »progovoriti i njegova kolektivna kultura u kojoj će književnosti biti samo jedna izražajna mogućnost pored mnogih i u kojoj će književnosti morati da govore jezikom naroda. Samo oni, koji se budu tim jezikom služili, moći će tražiti, da ih narod razumije i prizna.« To ne znači, da se pravi neka namjerna distanca između jedne i druge književnosti kao između neke »niže« i neke »više« književnosti. Svaka od njih vrijedi toliko, koliko ima da kaže, koliko pozitivnih vrijednosti donosi, kolik joj je intenzitet, ukratko, koliko je prava, istinita književnost.

Sam program te nove seljačke književnosti izražen je najjasnije u članku A. Žarkovića »Seljačka književnost jedini izlaz iz književne krize«: »Naša je mlada gradska književnost doduše socijalistička, ali nije socijalna. Jer socijalna književnost seljačkoga naroda može biti samo seljačka književnost. Doduše, ima i kod nas nešto gradova, tvornica, strojeva, pa i njima treba književnosti, ali je besmislica, da njihova književnost bude i književ-

nost čitavoga seljačkoga naroda, Takva književnost nije socijalna, nego pseudosocijalna.«[61])

Najznatniji je seljački književnik Mihovil Pavlek (Miškina) iz Đelekovca u Podravini, Njegov je književni rad vrlo raznolik: on piše crtice, članke poučnog i polemičnog karaktera, te pjesme kajkavske i štokavske. U proznim sastavcima on je socijalan, u poeziji sentimentalan, pjesnik nastrojenja. U kajkavskim se pjesmama oslobodio Domjanića, ali se kasnije u »Evoluciji«, povodi u formi za gradskim pjesnicima. Znatan je uspjeh i popularnost stekao s knjigom crtica i rasprava »Za svojom zvijezdom«, a posljednjom knjigom novela »Trakavica« postao je klasikom seljačke knjige.

Mijo Stuparić iz Volodera jedan je od najplodnijih seljačkih književnika. Prije rata izdao mu je knjigu pjesama Milan Ogrizović, a god. 1927. izdala mu je »Seljačka Sloga« »Izabrane pjesme«. Popularan mu je u narodu ep »Matija Gubec«. U njegovim se štokavskim stihovima opažaju tragovi lektire prošlostoljetnih naših pjesnika, naročito Arnolda, dok su mu kajkavski stihovi originalni, jednostavni i topli.

Stjepan Novosel iz Bukovca u zagrebačkom prigorju poznat je u prvom redu po svojoj »Prigorskoj svadbi«, koja se prikazivala prvi put u zagrebačkom kazalištu 25. IV. 1926. Iste je godine izišla i u knjizi, kao izdanje Seljačke Sloge u Zagrebu. Osim toga Novosel je autor mnogih kajkavskih lirskih pjesmica u »Seljačkoj prosvjeti« i »Evoluciji«. Sve se te pjesmice odlikuju narodnim duhom i prostodušnošću. On je među tim seljačkim pjesnicima »najčistiji«, »najautohtoniji«.

Mara Matočec iz Đurđevca zanimljiva je pojava u tom pokretu. Ta književnica, koja se probila do prvih redova seljačkih književnika, dokazom je, kako je taj pokret zahvatio i žene, konzervativne kajkavske seljakinje, koje sada, zajedno s muškarcima, stupaju u javni život, a da tom »emancipacijom« ipak ne zapuštaju kućnog ognjišta, već ga slave i prozom. Mara Matočec piše i kajkavske i štokavske stihove. Kajkavski su joj stihovi smireni i, naravno, neposredniji, iako se tu i tamo još osjeća Domjanić.

[61]) Evolucija, I, 1933, str. 33.

Mato Mandić iz Gradišta u Srijemu piše mnogo i lako, zato lako i najviše od svih seljaka-književnika podliježe građanskim uzorima. On to čini, istina, spretno i talentirano, pa kvalitetom često dosiže prosječne građanske autore, ali s idejnog stajališta on se nalazi na posve krivom putu i ne znači za taj pokret nikakvu pozitivnu dobit.

Od kajkavskih pjesnika javljaju se tu još Juro Valečić, I. Družić i Stj. Drenčević i dr., dok kajkavci Ivan Hrvoić iz Trebarjeva i Franjo Posavec Majtan iz Imbriovca pišu samo štokavski.

S čakavskim stihovima javio se u »Evoluciji« poluseljak Fran Kućan iz Hrvatskog Primorja. On piše i štokavski (Božićnica, 1934).

Slavoniju zastupaju Đuro Školić, Ivan Orić, Blaž Babić i dr., Liku Stjepan Šarić iz Lovinca, Dalmaciju Stanko Škare iz Biorina i Grgo Petković iz Budaka kod Benkovca, Bosnu Matiša Bubalo iz Dervente i Alija Gogalija iz Foče, Bačku Bunjevac Luka Kujundžić iz Tavankuta kraj Subotice. Time, dakako, nisu izbrojeni ni izdaleka svi seljački pisci.

S tom novom organiziranom seljačkom književnošću treba dakle ozbiljno računati, bez pogrešne sentimentalnosti zanešenjaka, ali i bez ubitačne skepse građanskih individualista, koji treba da pamte, da u svjetsku književnu zajednicu nismo ušli djelima građanskih pisaca, već djelom kolektivnog narodnog genija — narodnom pjesmom. Zato se sa zanimanjem očekuje najavljeni »Seljački almanah« pod uredništvom podravskog seljaka Ivana Sabolića. Svaki pokret gomila donosi sobom, poput poplave, mulja u početku, pa treba vremena, dok se ta bujica iščisti. Ako taj pokret dođe do kristalizacije i izbaci bar nekoliko jakih imena, onda će i ta bezimena gomila narodnog kolektiva izići konačno iz svoje anonimnosti, a za sam pokret ne će moći da se kaže, da je bio uzaludan.

V.

REGIONALNA KNJIŽEVNOST BUNJEVACA

O imenu bunjevačkom i o podrijetlu Bunjevaca mnogo se raspravljalo u nauci[62]) i izvan nauke, i danas se još raspravlja, no nije ovdje mjesto, da se o tome dulji. Kad danas govorimo o Bunjevcima, ne mislimo na Bunjevce Dalmatinske Zagore, Like, ni na ostale Bunjevce, razasute po Hrvatskoj, već mislimo pritom na one Bunjevce, koji su za ratova s Turcima seobom, sredinom XVII. stoljeća, izgubili neposrednu teritorijalnu vezu s maticom zemljom, a to su Bunjevci u Bačkoj, poglavito u t. zv. bajskom trokutu. To vrijedi pogotovo, kad se govori o bunjevačkoj književnosti. Bunjevci se u matici zemlji ujediniše Gajevom reformom s ostalim regionalnim dijelovima u jednoj, zajedničkoj štokavskoj ijekavskoj književnosti. Ilirski je pokret prolazno našao pristaša i među Bunjevcima u tadanjoj Ugarskoj, ali nije mogao da uhvati dubljega korijenja zbog pritiska madžarske vlasti. Tako su ti Bunjevci u granicama mogućnosti razvili skromnu književnu djelatnost pišući jezikom, što su ga ponijeli iz stare domovine — štokavskim ikavskim govorom.

Ta tema nema, naravno, neposredne materijalne veze s temama dosadanjeg razlaganja o hrvatskom književnom regionalizmu, iako u naše vrijeme u pokretu za seljačku književnost ima i prestavnika Bunjevaca, ali je s dosadanjim temama u vezi idejnoj već samom činjenicom svoga postojanja i regionalnog karaktera. Zato bi taj prikaz hrvatskog književnog regionalizma bio nepot-

62) Klaić, Horvat, Ivanić, Ivany, Asboth i dr.

pun, kad ne bismo bar letimično donijeli presjek i sliku bunjevačkih književnih nastojanja.

Nije ovdje mjesto ni da se zadržavamo na počecima bunjevačke knjige, jer oni, kao i velik dio bunjevačke književne produkcije uopće, spadaju u prikaz bunjevačke pismenosti. Anonimni pisac »Pregleda bunjevačke književnosti« u »Književnom Severu« subotičkom[63]) podijelio je bunjevačku književnost u tri razdoblja. Povijest bunjevačke knjige počinje s g. 1790., kad je u Kaloči izišla prigodna pjesma fra Grge Peštalića »Dostojna plemenite Bacske starih uspomena sadašnji i drugi slovinske kervi delliah slava bacskim plemichem s prigodom očuvanja svete krunne i okrunjenja Leopolda II-a od Domorodca u Baji, prikazana«. Osim te prve i najstarije bunjevačke knjige ostavio je isti franjevac i parafraze Davidovih psalama, koji iziđoše u Budinu g. 1897. pod naslovom »Utišenje ožalošćenih u sedam pokornih pisama Kralja Davida«. Po riječima M. Evetovića, to su prve parafraze Davidovih psalama u nas iza parafraza dubrovačkih iz XVII. stoljeća. U tom razdoblju, koje traje do g. 1866., parafrazira Davidove psalme još jedan franjevac. To je fra Grga Čevapović, historičar, autor djela »Memoria gentis Illyricae« (rukopis čuva osječki samostan). Crkveno-prosvjetnog je karaktera i njegova drama »Josip, sin Jakoba patrijarke«. Osim te dvojice franjevaca provincije Bosne Srebrne tu su još dvojica isusovaca, Pavić, pisac teološkog razmatranja »Jezgra«, i Petar Kanjiža sa svojom »Kratkom azbučicom i kratkim kršćanskim naukom« (Trnava, 1796.). U prvom su dakle razdoblju predstavnici bunjevačke knjige sami svećenici, koji pišu uglavnom za potrebe crkve.

I drugo razdoblje stoji velikim dijelom u znaku narodnog prosvjećivanja i osvješćivanja, te će se »lijepa književnost« pojaviti tek potkraj XIX. stoljeća. Dok u Bunjevaca u početku nije bilo narodne inteligencije uopće, osim franjevaca, koji su ih doveli u novi kraj, započinje razvoj narodnog, kulturnog i književnog života i kasnije, kad se ta narodna inteligencija polako stvorila, sve do sedamdesetih godina toga stoljeća, s razloga, što

63) Sv. 3. i 4. od 1. IV. 1927.

su madžarski vlastodršci budno pazili, da Bunjevci ostanu izolirani, te su sprečavali stvaranje svake bunjevačke organizacije. Tako je tek 19. III. 1870. došlo do pokretanja prvog političko-književnog lista »Bunjevačko-šokačke novine«, a pokrenuo ga je u Kaloči kanonik Ivan Antunović. Te su novine Bunjevcima ono, što su Ilircima bile »Ilirske novine« s »Danicom«, a kasniji posvećeni biskup Antunović bunjevački je Gaj i Strossmayer zajedno. On je duhovni vođa i pokrovitelj bunjevačke knjige, on je okupio oko sebe i odgojio cijeli niz književnika kulturnih radnika, svojih »učenika«. Ti će učenici Antunovićevi udariti temelje organizovanoj, iako skromnoj bunjevačkoj produkciji u »Nevenu« (1884.) i u »Danici« (1885.), koji listovi izlaze u Subotici i danas. Pokretač je prvi urednik tih listova Mijo Mandić jedan je od najistaknutijih kulturnih radnika bunjevačkih svoga vremena, a »Neven« je u književnom životu Bunjevaca značio po prilici ono isto, što je u Hrvatskoj značio »Vienac« — bio je ogledalom cijelog kulturnog zbivanja kod Bunjevaca.

Biskup Ivan Antunović (1815—1888), predsjednik kaločkog kaptola i član velikaške kuće u Budimpešti, erudit je i mecena kao Strossmayer (koji preporučuje okružnicom Antunovićevu molitvu slavenskim apostolima u Antunovićevu molitveniku »Čovik s Bogom«). Antunović je oportunista prema madžarskoj vlasti kao u nas Kršnjavi — iz plemenitih motiva — kako bi što više koristio svome narodu, on je pisac bogoslovnih i historičkih djela (»Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, gradjanskom i gospodarskom«, Beč, 1882) i vjersko-didaktičnih pripovijesti (Bariša Kitković, Odmetnik, Posljednji Gizdarev). Iako od svega njegova književnog rada književnu vrijednost ima samo rasprava o Bunjevcima, ostaje Antunović najjačom i najistaknutijom ličnošću svoga vremena među Bunjevcima kao čovjek, koji je davao smjernice cijelom kulturnom pokretu Bunjevaca. On nastoji, da dođe do književnog ujedinjenja s maticom zemljom, pa u tu svrhu preporučuje Bunjevcima, da prihvate ijekavski govor kao književni jezik, ali onda još ne uspijeva — Bunjevci i dalje pišu ikavski, pa je tako bunjevačka knjiga ostala do danas regionalnom. Antunović konačno, poput Strossmayera,

sanja o sjedinjenju istočne i zapadne crkve, o uniji s rimskim papom na čelu, što ostaje, naravno, snom. Njegovi su idejni nasljednici i učesnici redom narodni prosvjetitelji, a najstariji je među njima Boza (Ambrozije) Šarčević (1820—1899), političar (u Mamuzićevoj »bunjevačkoj stranci«) i pisac Zbirke mudrih i poučnih izrekah — na korist bunjevačkog puka (1869) — prve bunjevačke knjige poslije Peštalićeva panegirika caru Leopoldu II. Čisto prosvjetni značaj ima i književni rad spomenutog Mije Mandića, učitelja i školskog pisca, Antunovićeva najbližeg suradnika, urednika »Nevena« i pokretača »Danice«.

Književni rad u užem, umjetničkom smislu počinje tek s Antom Evetovićem. Citirani broj »Književnog Severa« donosi ovako njegovu biografiju: »Rođen je 12. VI. 1862. u Bačkom Aljmašu (sada u Madžarskoj). Kao Antunovićev štićenik svršio je isusovačku gimnaziju u Kaloči i prešao je u franjevački red Kapistranske Provincije. Godinu dana kao novicijat proveo je u Beču, odakle ide na filozofiju, jedne godine (1883-4) u Vukovaru, a druge (1884-5) u Dunafeldvaru. Potom svršava u Baji bogoslovske nauke (1886), kad biva zaređen za svećenika. Zbog svojih sposobnosti Miroljub (to mu je književno ime) je ubrzo, u Baji, naimenovan prvo za lektora filozofije, a godinu dana kasnije za lektora crkvenog prava i crkvene istorije. 1897. postao je nadstojnik samostana u Baji. Kad su 1899. izvršene reforme franjevačkog reda, ne htjevši da ih usvoji — Miroljub prijeđe u svjetovne svećenike — kao kapelan pečujske dijeceze u Egeraru. Ubrzo po ovom postaje kapelan u Valpovu (1901), zatim župnik u Beliškovcima i Harkanovcima (do 1912). Umro je 2. II. 1921. kao župnik u Valpovu«. Evetović-Miroljub pisao je pretežno lirske pjesme, kojima je stekao glas prvog pravog i najvećeg bunjevačkog pjesnika. Značajno je pritom i prirodno, da bunjevačka književnost, kao svaka nova, mlada književnost, književnost u postajanju, počinje s pjesmom. Prirodno je i to, što je Miroljub, orijentiran prema Hrvatskoj kao i Antunović, sa svojom romantičarskom prozodijom i tematikom u zakašnjenju prema književnom stvaranju u Hrvatskoj, gdje u njegovo doba i realizam i naturalizam i simbolizam prijeđoše u prošlost,

gdje se već plovi u »Modernoj«. To je zakašnjenje samo garancija za iskrenost Miroljubova stvaranja i sreća za razvoj mlade i nejake bunjevačke književnosti kao organske tvorevine, koja tako nije pretrpjela neprirodnih skokova, te ne pokazuje vremenskih vakuuma u svom razvoju. Kao čisti romantičar i svećenik on pjeva o vjeri i domovini, o čovječanstvu. Pjesme mu izlaze u Subotici u »Nevenu«, u »Danici« i u »Subotičkim novinama«, u Zagrebu u »Viencu« i u »Smilju«, u Osijeku u »Narodnoj Obrani« i u »Jeki od Osijeka«. Izabrane mu pjesme izidoše u Osijeku g. 1908. u knjizi »Sretni i nujni časi«. Kao romantičar piše on i epske povjestice »Milankova Anka«, »Tužna ljubav«, »Milićeva Jelka« i »Pop Ive« (Antunović) te »Lipa Mara«, »Bunjevka«, »Sirotica« i dr., ali mu ta epska poezija, zajedno s prigodnicama Antunoviću, Strossmayeru, Nikoli Kujundžiću, Blažu Mcdrošiću i grofu Normanu, daleko zaostaje za lirikom. U njegovoj su lirici najbolje i najpoznatije među Bunjevcima pjesme sentimentalne, naintimnijeg karaktera — pjesme majci i sestri, te elegičke refleksije o nevoljama svoga svijeta, o teškoj sudbini ljudskoj. Najpopularniju njegovu pjesmu majci (»Jorgovane, jorgovane...«) komponirao e F. S. Vilhar, a prevedena je i na madžarski. Ni Miroljub ne može još da se otme dužnosti narodnog prosvjetitelja, pa piše i prevodi s madžarskoga pjesme za puk.

Kako su još uvijek preče potrebe narodnog osvješćivanja i prosvjećivanja od potreba umjetničkih, vidi se po tome, što glavni književni posao obavljaju svećenici, pa je svećenik i drugi istaknuti književnik toga vremena, Subotičanin Nikola Kujundžić (1861.—1906.). Sa svojom zbirkom »Pisme preljske« (1893.) Kujundžić je postao najpopularnijim pjesnikom bunjevačkim, jer je tu pogodio žicu bunjevačkog čovjeka, koji voli rodoljubnu pjesmu i veselje. Kao Evetović, i Kujundžić piše povjestice (»Dve Aglaševe«, »Alaga« i »Tarkamen«) i, neizbježivo, prigodice, bez književne vrijednosti.

Posve na pučki način i za puk pjevaju Stipan Grgić (Krunoslav), Šime Ivić i Staniša Neorčić.

Presmiona je tvrdnja anonimnog pisca spomenutog pregleda bunjevačke književnosti, da Bunjevci ni u posljednjem razdoblju, od 1921. do danas, »nemaju književnika — nego pisca, koji rade na književnosti«. Istina, pop Blaž Raić, zaslužni bunjevački patriota, pučki je pisac i u svojim crticama (»Ivan i Bašo«) i u svojim dramskim pokušajima, a najvredniji mu je rad oko sakupljanja bunjevačke folklorne građe, narodnih pjesama bunjevačkih (»Narodno blago«); strogo književničkih kvalifikacija nema ni župnik Ivan Petreš, ni novinar i modernistički pjesnik i dramatičar Lazar Stipić, ni Mara Đorđević-Malagurski, prva bunjevačka pjesnikinja, ni modernistički lirik Josip Šokčić, ali se to ne može ustvrditi za Petra Pekića. Taj daroviti i plodni pisac dao je monumentalnu »Povijest Bunjevaca«, a kritika je priznala njegove prijevode na francuski. Za sada je manje uspio kao lirik (»Bajski trokut«, 1920., »Zvuci i uzdasi«, 1926.), kao epik (»Korupcija«, 1926.) i dramatik (»Meropa, mecenska kraljica«, 1922.). Pekić je, čini se, pretežno kritički duh, zasad još eklektičan i nemiran, ali čim nađe stalan pravac svoga književnog interesa, on će svojom jakom inteligencijom, erudicijom i ambicijom sigurno stvoriti solidnih književnih djela.. Pohvalna su njegova nastojanja oko informiranja javnosti u Hrvatskoj o književnom životu Bunjevaca putem zagrebačkih novina. U svojoj brošuri »Spomenica pohoda Bunjevaca u svoju staru postojbinu« (1934.) daje on sliku kulturnih i političkih prilika kod Bunjevaca i konstatira: »Ma kako bili izloženi utjecajima različitih importiranih kultura, mi smo ostali svoji. U nas je prestala potreba kulturtregerstva (ako je uopće ikada postojala!), jer mi se izgrađujemo sami, prema svojim narodnim i društvenim potrebama, prema prilikama, koje nam naša svagdašnjica nameće.« U posljednje vrijeme bacio se Pekić, prvi među Bunjevcima, i na roman (Uvela ruža, Subotica, 1934.).

Lirski pokušaji Blaška H. Vojnića, Franje Bašića i Barabe Bećarovića, koji zajedno istupiše sa zbirkom »Pupoljci« (1934.), te pojava »Bunjevačkog Kola« subotičkih sveučilištaraca, pokazuju kako se među Bunjevcima javlja sve veće zanimanje za književnost, a uporedo s time raste i krug čitalaca.

O Bunjevcima se kod nas do sada premalo znalo i premalo se o njima vodilo računa. Nije ni čudo, jer je madžarska vlast otešćavala svaku vezu Bunjevaca s Hr-

vatskom. Danas je ta pregrada pala, ali i to najnovije izvješćivanje nije uvijek besprijekorno. Tako Vojvođanin Srđa Đokić kaže za citirani bunjevački broj »Književnog Severa«, da je »promašio da da i najbljeđu sliku onoga, što je htio, a što je nama sasvim razumljivo i blizu pameti... Nekoliko članaka, koji imaju da rasvijetle podrijetlo Bunjevaca, ne bacaju baš mnogo svijetla na čitavu stvar. Iako su potkrijepljeni naučnim dokazima, ne zvuče ubjedljivo, jer su posmatrani sa gledišta srpskog, da ne rečemo tendenciozno«.[64]) Inače je točna konstatacija u tom broju, da ta bunjevačka književnost gubi pomalo svoj regionalni karakter i približava se postepeno općoj. Nema sumnje, da će budućnost i to donijeti, jer je to prirodni razvoj stvari.

64) Književnik, 1930., str. 568-9.

REGIONALNA KNJIŽEVNOST GRADIŠĆANSKIH HRVATA

S istih razloga, s kojih je u ovaj prikaz hrvatskog književnog regionalizma ušla bunjevačka književnost, treba da uđe, u kratkim crtama, i književnost Gradišćanskih Hrvata. Ta književnost i inače pokazuje punu analogiju s bunjevačkom: i ta je posebna i samonikla, duhovna manifestacija puka, koji živi odcijepljen od svoje matice već pune četiri stotine godina. I ta je književnost nikla elementarno, bez ičije pomoći, bez ruke, koja bi njome upravljala, poput trave u polju, koju nitko ne sije i koja niče sama. Dugo vremena živi ona tako divlje, neorganizirano, čekajući svoga vrtlara, koji će je urediti, podići i oplemeniti kalemom umjetnosti, koji će je konačno uvesti u zajednicu s matičnom književnošću.

O porijetlu Gradišćanskih Hrvata, o historijatu njihova naseljivanja u današnjem austrijskom Burgenlandu i u zapadnoj Ugarskoj postoji, kao i o Bunjevcima, cijela literatura naših i stranih autora (Smičiklas, Horvat, Pavičić,[65]) Thalloczy, Mohl,[66]) Karasek i dr.). Te su teme danas već i dosta popularizirane i kod nas i u samome Gradišću radovima Fixla, Meršića, Bjelovučića, R. Hercega,[67]) Ujevića[68]) i Esiha[69]). U posljednje vrijeme pristu-

65) Naseljivanje Hrvata u Gradišću i zapadnoj Ugarskoj (u rukopisu).

66) Doseljenje Hrvata 1533. (Horvatok bevandorlasa 1533-ban).

67) Mali prilog kulturnoj povijesti hrvatskoj, Zagreb, 1933.

68) Gradišćanski Hrvati, Zagreb, 1934.

69) Gradišćanski Hrvati, Zagreb, 1933.

pilo se i sistematskom proučavanju jezika toga ogranka Hrvata na strogo znanstvenoj osnovi (V. Važny, Stj. Ivšić), a sprema se i iscrpna književna bibliografija Gradišća (Fancev). Tako će upravo Gradišće biti, uz etnografska istraživanja prof. Gavazzi-a, jedan od razmjerno najtemeljitije obrađenih krajeva u našoj nauci.

Svrha je ovomu prikazu da dade samo sumaran pregled književnih vrednota toga ogranka, poglavito u onome dijelu, koji nema samo lokalne važnosti, nego znači i dobit za cijelu hrvatsku književnost. Taj je prinos Gradišća vrlo skroman, ali je zato to dragocjeniji i miliji, što dolazi od braće izvan majčina krila.

Kao i bunjevačku, možemo i gradišćansku književnost podijeliti u tri razdoblja s posve analognim karakteristikama. I tu je u prvom razdoblju knjiga najvažnije, pa i jedino sredstvo za narodno osvješćivanje. I tu su prvi nosioci pisane književnosti svećenici, a kasnije i i učitelji. Razlika je prema Bunjevcima jedino ta, što književnost Gradišćanskih Hrvata ni do danas nije mogla da se emancipira od te prosvjetiteljske zadaće, jer cvjeta na tuđem tlu, gdje ta potreba podržavanja narodne svijesti ne prestaje, štaviše — ona raste — »hrvatski koridor« između matere zemlje i Slovačke, na austrijskom tlu, sve se više prorjeđuje.[70])

Seleći za turskih ratova oko g. 1533. iz stare postojbine, iz tadanjeg čakavskog, štokavskog-ikavskog i djelomice kajkavskog jugozapada, nisu ti seljaci, bez narodne inteligencije, mogli da razviju odmah umjetnu književnost pisanu, već su, poput Bunjevaca, razvijali usmenu književnost — narodnu pjesmu — što su je bili donijeli sa sobom u novi kraj. Te njihove »jačke« lirske su pjesme, nabožne, šaljive, ljubavne i dječje, a samo se vrlo malo sačuvalo pjesama epskih i one mnogo za-

[70]) Kurelac govori (g. 1848.) o 120.000 Hrvata u šoprunskoj, željeznoj i mošonjskoj županiji, a po današnjoj austrijskoj službenoj statistici ima danas u Gradišću 42.000 Hrvata. Po Gavazzi-u ima ih, zajedno s onima što ostadoše kod razgraničenja na ugarskoj strani, 70.000, a po Meršiću oko 72.000).

ostaju ljepotom za prvima.[71]) Sačuvalo se konačno i podosta narodnih pripovjedaka.

Pisana književnost, ili bolje pismenost, javlja se tek u drugoj polovici XVII. stoljeća, kad se već stvorila malobrojna građanska klasa, koja piše na latinskom, njemačkom, madžarskom i hrvatskom jeziku djela naučna i popularna, za potrebe crkve i javnog života (Ivan Kitonić, o. Pavao Senkvičaj, o. Pavao de Tauris, o. Ivan Marković, o. Benedikt Polotonić). Jednako se i u XVIII. stoljeću piše gotovo jedino za potrebe crkve (o. Donat Skojsis, O. Jeremija Šoštarić, o. Gotfried Palković, o. Lovro Bogović, o. Šimun Kniefac).

Drugo razdoblje počelo bi pojavom župnika Jože Ficka (1772.—1843.). Kao svećenik i on piše knjige crkvenog sadržaja — »Kratak pregled staroga i novoga zakona« (Šoprun, 1824.). »Razlaganje velikog katekizmuša« (1836.), te stihovana nedjeljna evanđelja. Iako Gradišćanski Hrvati u tom razdoblju nisu imali svoga Antunovića, koji bi svojom noćnom zaštitom uskorio razvojni proces hrvatske knjige, napreduje ona, doduše polagano, ali sigurno, po prirodnoj nuždi. Ficko je unio prvi kalem oplemenivši jezik i razvivši njegove izražajne mogućnosti, te je tako pripremio tlo kasnijoj generaciji gradišćanskih svećenika i učitelja pisaca. Oni će tako sedamdesetih godina prošloga stoljeća približiti književni jezik gradišćanski književnom jeziku hrvatskome, naročito što se tiče pravopisa, koji je do tog vremena — madžarski. U tom razdoblju javljaju se kraj svejednako pretežnog pisanja za potrebe crkve i škole (Miho Naković, Ivan Mušković, Ivan Čuković), i prvi počeci »lijepe« književnosti. U »Kalendaru sv. Antuna« javljaju se pjesmama učitelj Martin Borenić, a prozom Jandre Kuzmić. Među djelima

[71]) Kurelac je u svojoj zbirci (Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po županah šoprunskoj, mošonjskoj i žežleznoj na Ugrih, skupio Fran Kurelac, starinom Ogulinac, a rodom iz Bruvna u Krbavi, Zagreb, 1871) zabilježio epske, junačke narodne pjesme o Zrinskom, Rakoczy-u, Nadasdy-u, o Ivanu Karloviću, o turskim ratovima, o opsadama Beča, Budima i Beograda.

toga razdoblja ističu se »Crtice iz selskoga života« župnika Mate Karala, ujedno prvo djelo svjetovnog sadržaja u »lijepoj« književnosti Gradišćanskih Hrvata.

Što je u tom razdoblju Bunjevcima Evetović-Miroljub, to je Gradišćancima Mate Meršić-Miloradić — prvi pravi i do danas najbolji pjesnik Gradišća, s kojim zapravo i počinje povijest gradišćanske književnosti u užem smislu.

Mate Meršić Miloradić rodio se g. 1850. u Frankanavi (Frankenau) u srednjem Gradišću od oca Ignaca i majke Reze rođene Galović. Škole je svršio u Kisegu i Đuru, a za svećenika je posvećen g. 1876. Kao kapelan služpuje najprije kratko vrijeme u Filežu, pa dvije godine u Velikom Borištofu, a od g. 1879. bio je župnikom u Hrvatskoj Kemlji (Horvatkimle) u sjeveroistočnom Gradišću, punih pedeset godina, sve do svoje smrti 15. II. 1928. Do svoje pedesettreće godine Meršić se nije bavio poezijom, nego samo naukom — matematikom, fizikom, prirodnim naukama, filozofijom i bogoslovljem. »Koliko učnih članków i knig su oni napisali i poznani bili ne nek u Pešti, Zagrebu nego i u Parizu i Tübingi, Berlinu i t. d.«, kaže za njega Martin Meršić st., Miloradićev rođak i književnik, u članku »Mate Miloradić naš pesnik« (Naše Novine od 18. IX. 1920.) povodom pjesnikove sedamdesetgodišnjice. Tek oko g. 1900., kad je Gradišće ostalo bez ijedne povremene publikacije, prihvaća se Miloradić, na nagovor požunskoga profesora Krajnjaka, izdavanja »Kalendara sv. Familije« (g. 1902.), za koji sam prevodi prozu s ruskoga i piše originalne pjesme. Te će pjesme biti, razumije se, u prvom redu patriotske i religiozne, »ar Miloradić su bili naš zbuditelj od teškoga dugoga sna. Ča su Hrvaćanom bili Gaj, Preradović, Vraz i drugi — to bišu oni nam, Hrvatom va preseljenju. S 52 leti su zgrabili liru i počeli nam pevat, lipe, čarobne pesme pisat, nas zbudjat, učit, razveselit i vkarat. S ovimi mnogobrojnimi pesmami su ne samo naš starinji hrvatski jezik svitlali, pozlatili, nego, ča je jošveć, spavajuću, ili znam jur umirajuću hrvatsku ćut su još za dobe zbudili i oživili. Prez njevih pesam bi znam i na veke bili zaspali.«[72]) Miloradićeve

[72]) Martin Meršić o Miloradiću u spomenutom članku.

su pesme prve, koje jednim dijelom podnose i stroži književni kriterij. Osobito se kod njega ističe smisao za zdrav, prirodan, narodni humor, što ga unosi osobito u svoje biblijske teme s lokalnim bojama, po narodnom pričanju. Tu on prigodice blagim humorom kritizira glavne mane svojih zemjlaka. Tim se humorom osobito odlikuje ciklus pjesama »Naša teta Kate«, u kojem prikazuje s mnogo ljubavi — svoju majku — kako se zbog svoje odrešitosti i otvorenosti, zbog svoga oštrog jezika poslije smrti mučno probija do neba, u koje i ulazi, jer je na zemlji bila dobra srca i neporočna, pobožna života. Glavnu manu svoga puka — vino i karte, zbog kojih se rastače zadruga, a goje se seoski krčmari — Židovi — žigoše Miloradić gorkim sarkazmom, ali ga odmah ublažuje vedrim humorom. Njegov nas, malo starinski, neprisiljeni humor sjeća priprostog i srdačnog humora naših starih kajkavskih pisaca, a i nakana je Miloradićeva ista. On sam i nema nikakvih viših književničkih ambicija, a baš je u toj skromnoj srdačnosti sav čar, neposrednost i vrijednost njegove poezije.

Miloradić, koji je (po Martinu Meršiću) dao Burgenlandu hrvatsko ime »Gradišće«, dao je Gradišćancima i narodnu himnu »Hrvat u Gradišću« (Hrvat su moj otac i Hrvatica mat...), koju je puk prihvatio i pjeva je u svakoj svečanoj prigodi. Prigodom proslave četiristote obljetnice doseljenja izdalo je Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću Miloradićeve »Zibrane jačke s kimi je va ljubavi zabavljal i pokaral svoju braću Hrvate« (g. 1933.).

I književni rad ostalih pisaca u »Našim Novinama« (1910.—1920., urednik Jandre Prikosović), u kalendaru »Naša domovina« (urednik Ignac Horvat), u almanahu »Letna knjiga« i u »Hrvatskim novinama« (urednik dr. Mate Feržin, izlaze u Beču) odgovara sadržajem prosječnom stvaranju kasnije romantike u Hrvatskoj. Plodan je tu do danas u pjesmi i prozi jandrofski župnik Ivan Blažević, putopisima Petar Jandrišević, župnik u Čembi, a igrokaze pišu učitelji Tome Bedenik i Adalbert Kuzmić.

Najznatniji je današnji književnik Gradišća Ignac Horvat, župnik u Novom Brigu (Neuberg) u južnom

Gradišću, koji danas, poslije Martina Meršića, Marholda i Sušića, uređuje »Letnu knjigu« Hrvatskog kulturnog društva, kojemu je danas i predsjednikom. On je za gradišćansku prozu ono, što je za gradišćansku poeziju Miloradić. Suvremen i moderan, on je napisao mnogo novela umjetničke vrijednosti, a tretira aktualne probleme — odnose sela prema gradu. Horvat je, kao i Miloradić, seljački sin, i nije teško pogoditi, gdje su njegove simpatije i gdje on nalazi rješenje problema: u sprečavanju proletariziranja seljaka i u harmoniji između grada i sela. Do sada su izišle dvije knjige njegovih novela. Knjiga »Veliki i mali« izišla mu je u Beču, a u Zagrebu mu je Društvo sv. Jeronima izdalo knjigu novela pod naslovom »Gradišćanke« (g. 1930.). Svojom problematikom i ideologijom bio bi Horvat u neku ruku vezom, po kojoj bi se nova gradišćanska knjiga neposredno spojila s knjigom u matici zemlji, nadovezujući se na stvaranje u hrvatskoj seljačkoj književnosti i na stvaranje književnosti »o selu« (Gruda).

Budućnost književnosti kod Gradišćanskih Hrvata uvjetovana je, kao i nekad kod Bunjevaca dok ovi nisu bili teritorijalno vezani sa starom domovinom, prislanjanjem na književnost svoje matice. Ona već sada očito tendira prema izlazu iz svoje regionalnosti, a ta regionalnost nije toliko pitanje teritorijalne odvojenosti, koliko je pitanje jezika, pitanje dijalekta. Kako su današnji Gradišćanci došli »od ovkraj Velike Kapele, od reke Korane doli do Une i gori do Kupe, a pridružilo se je ih k nam mnogo i iz drugih krajin i drugih biškupijov«,[73]) nisu oni jezično jedinstveni: uz čakavsku većinu ima tu, u srednjem i južnom dijelu, i štokavaca i kajkavaca. Pisci pišu čakavski, naročito stariji, koji taj govor ljubomorno čuvaju — »nek da si naš Miloradić ne idu riči i lipotu jezika posudit Srbom ili Turkom kot nigda Gaj i njegovi tovaruši« (Martin Meršić, »Mate Miloradić naš pesnik«, Naše Novine, 1920.). Ipak se, kao i kod Bunjevaca, što dalje to više, čakavski književni jezik gradišćanski približuje hrvatskom štokavskom književnom govoru, a Ignac Horvat preporučuje ljudima od knjige i pera u Gradišću, »da uče čist i izibran hrvatski govor«. Isto preporučuje svojim zemljacima i Mate Jurasović.

Ništa nije ljepše ni ugodnije nego ispravljati propuste. Duh staroga Kurelca može biti zadovoljan. Njegova se plemenita želja ispunjuje, njegovo se proročanstvo (u predgovoru »Jačkama«) obistinjuje: »Ako je čto sgrešeno, nije s moje volje, nego sa starosti i neumeti moje. Zato prosti i moju knjižicu, bud nepročtivenu, u dobro mestance shrani, er čega se tebi, čto si možebit nehajljiv, sada čtiti ne će, za tim pozdnije tvoj unuk pohlepi. Er komu da ne mogu biti na srdcu stari naši izseljenici Hrvatski, kojih guja tudjinska obvila, te kojih sudbina mrakom se obkrila«. Ti su unuci g. 1932. osnovali u Zagrebu »Društvo prijatelja Gradišćanskih Hrvata«, koje je bilo razvilo veliku djelatnost u cilju očuvanja autohtone hrvatske kulture u Gradišću i pružanja moralne pomoći odcijepljenoj braći. Društvo je, na žalost, nakon godine dana uspješnog rada prestalo postojati, ne od svoje volje. Prilike su za kulturni razvoj Gradišćanskih Hrvata u austrijskoj republici danas povoljne, ali treba pamtiti, da samo djelotvorna ljubav naša, koju Gradišćanci moraju osjećati trajno, može toj hrvatskoj oazi dati snage u borbi za nacionalno održanje.

[73]) I. Horvat, »Četiristo let u Gradišću«, kalendar Naša domovina, 1933, str 44.

SADRŽAJ